

РАЗВИТАК РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА У БАЧКОЈ ОД ФОРМИРАЊА СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКЕ ПАРТИЈЕ УГАРСКЕ ДО ЧЕТВРТОГ КОНГРЕСА (1890—1896. ГОДИНЕ)

Економски развитак Бачке у последњој деценији прошлог века

Године последње деценије XIX века у Аустро-Угарској, као и у Европи уопште, биле су године преласка у епоху империјализма. Стварањем монополизма и преласком у империјализам разбило се раније интересно јединство аустријског индустријског капитала и мађарског велепоседа. Негативне последице Аустро-угарске нагодбе из 1867. године, које су произлазиле из подређеног положаја Угарске према Аустрији, почео је да осећа и део поседничке класе у Мађарској. Дуализам је преживљавао озбиљну кризу.¹

Опозициона борба добила је шире размере. Јачању позиције Независне 48-ашке странке, која је била представник средњег поседа и грађанства.

У последњим деценијама XIX века Угарска је кренула путем индустријализације. Тада је овде остварена велика концентрација индустријског погона и сразмерно јака техничка база.²

Зато су се крајем прошлог века односи између аустријске индустријске буржоазије и једног дела Угарске поседничке класе веома заоштрили. У самој Угарској до таквог стања дошло је између угарских владајућих класа као целине и угњетеног народа, које је сачињавало преко половине укупног броја становништва. И на крају, односи су били веома затегнути између владајућих класа и експлоатисаних бесправних народних маса.

Развитком индустрије и повећањем броја индустријског пролетаријата у Угарској створени су објективни услови за јачање класно-борбеног радничког покрета.

Индустријски развитак није мимоишао ни Бачку нити пак остале делове данашње Војводине. Међутим, за угарски индустријски финансијски капитализам Бачка је до краја пропасти монархије остала углавном осредње развијена периферијска област и сировинска база. Зато овде и нису вршене значајнија улагања у циљу унапређења индустрије. Угарска је углавном примењивала сличне методе према периферијским областима своје територије, онако како се аустријски индустријски и финансијски капитал односио према Угарској.

На тај начин инвестирање за унапређење индустрије у Бачкој остало је углавном у делокругу локалне индустријске и трговачке

¹ Велике банке чији капитал у огромној мери порастао добиле су велике субвенције и повластице. Наиме, услед недостатка самосталне царинске територије на тај начин су хтели да осигурају рентабилност њиховог пословања. (Mö d Aladár, 400 év küzdelem az ynnálló Magyarorszáért, Budapest 1954, 368.

² Јосип Мирнић, Кратак преглед развитка радничког и социјалистичког покрета у Војводини до Првог светског рата (интерни елаборат), Историјски архив ПК СКС за Војводину (у даљем тексту: ИАПКР), 18454, 27.

буржоазije и неких предузимљивих велепоседника. У Бачкој се и даље развијала, мада нешто бржим темпом него раније, претежно прехранбена и прерађивачка индустрија.³

Доминантно претежу ситне занатлије са својим помоћницима. По попису из 1891. на пример, укупан број становника бачбодрошке жупаније (овде су урачуната и два среза: бајски и бачалмашки) заједно са слободним крајским градовима (Суботица, Сомбор, Нови Сад) износио је 697.003 душа. Од тога броја било је свега 30.980 лица запослених у индустрији. Исте године регистровано је 19.038 индустријских предузећа и занатлијских радњи. Међутим, у 12.893 радњи није било ни једног помоћника, а била су свега 42 предузећа са преко 10 запослених радника.⁴

Ови подаци јасно илуструју да је индустрија у Бачкој имала углавном ситно-занатлијски карактер.

Према попису становништва из 1900. године, 33.404 лица била су запослена у индустрији. Од тога на помоћно особље, у коју категорију спадају и фабрички радници, отпада 16.111 становника.⁵ То значи

О животним и радним условима радника запослених у индустрији можемо донекле добити представу и на основу извештаја Сегединске индустријске и трговинске коморе. Ови извештаји, међутим, нису нарочито прецизни и исцрпни. Радно време је, као и свугде у Угарској, трајало од 12 до 16 часова. По доста поузданој оцени познатог аутора Вилмоша Шандора (Sándor Vilmos), просечна надница у Угарској у то време износила је од 80 до 90 крајцара. На основу извештаја Сегединске коморе за период 1891—1895. године о кретању минималних и максималних зарада индустријских радника у неким раним радовима тврдило се да су зараде индустријских радника у Бачкој биле испод угарског просека. То је било образложено као могуће због заостале индустрије и развијене домаће радиности, јер под таквим условима и експлоатација је безобзирнија.⁶ Теп соли 1896. године наднице су нешто порасле.⁷

Закон о занатима из 1884. године дозволио је радно време и до 16 часова. Закон није забранио ни ангажовање деце испод 12 година. У Бачкој, као и у Угарској уопште, осим ниских зарада и ванредно дугог радног времена и лоших стамбених прилика, разне глобе и претећа незапосленост још више су отежавале и онако тешке услове радника. У радним организацијама често нису постојали ни најелементарнији услови за заштиту живота радника. Индустријска инспекција, која је 1893. године обишла Бачку, констатовала је низ недостатака у сваком предузећу.⁸

Савремени историјски извори говоре да су у Бачкој, односно у бачбодрошкој жупанији, аграрно-поседнички односи били веома повољни. По овим изворима, није преовладавао број патуљастих и малих поседа. Нарочито је наглашено да ни број великих поседа није био значајан.⁹ Падају у очи статистички подаци о релативно малом броју беземљаша и надничара.¹⁰

³ Мирнић, н. елаб, 148.

⁴ Мирнић, н. елаб, 52—59.

⁵ Стеван Мезеи, *Развој индустрије у Бачкој*, Нови Сад 1959, 172. да се у последњој деценији XIX века број запослених у индустрији у Бачкој повећао за свега 2.424 лица

⁶ Мезеи, н.д, 75.

⁷ Извештај Сегединске коморе за 1896. годину.

⁸ *Országos Levéltár* (у даљем тексту: *OL*), *Földművelődési iparügyi és kereskedelmi minisztérium* (у даљем тексту: *FIK*), 1872—1896, 94665/1893: ИАПКВ, микрофилм 20587, бр. 517—541.

⁹ Borovlzyku Samu, *Magyarország vármegyéi és városai — Bécsbó-drog vármegye II*, Budapest, 391.

¹⁰ По попису становништва из 1890. године надничари су сачињавали само 9,9% од укупног становништва у жупанији, у Суботици 5,6%, у Новом Саду 12,3%, и у Сомбору 17,4%.

Процес пропадања ситних поседа узео је великог маха, нарочито од средине 80-их година.¹¹

Аграрна криза тешко је погодила поседнике, а нарочито ситне поседнике и у Бачкој. Они су били оптерећени тешким порезима, који су и овде били регресивни. Већином су били већ задужени средином 80-их година.

На основу пописа пољопривредног становништва из 1891. године можемо закључити да је у Бачкој, где је било укупно 1,200.000 катастарских јутара обрадиве површине, број поседника који привређују износио 35.310, док су пољопривредни радници већ и онда били масовнији, јер се њихов број попео на 68.196.¹² Овде, наравно, није урачунат и број чланова породица које су они издржавали. Рачуна се да је укупан број аграрног пролетаријата 1896. износио 230.000. Пропадање ситних сељака узело је велике размере, а дугови малих поседника достигли су огромне цифре.

Па ипак, и поред пропадања ситних поседника њихов број у Бачкој није се смањио, има, пак, података о пропасти ситног поседа. Разлог свакако лежи у колонизаторској политици државних власти. Колонизацијом, наиме, била је обухваћена и бачбодрошка жупанија. Угарске владајуће класе покушале су да смање све већи број безземљаша давањем ситних парцела на отплату, желећи да на тај начин безземљаше скрену са пута аграрног социјализма. Колонизација у неким местима на територији бачбодрошке жупаније вршена је још 1874. године.¹³

Колонизацијом су углавном биле обухваћене територије на којима живе и друге народности, јер су владајуће класе гледале да ту појачају мађарски живаљ. Зато су торонталска и бачбодрошка жупанија биле укључене у колонизаторске планове владајућих класа. Колонизацијом као средством била је остварена и реакционарна национална политика.¹⁴ Колонизацијом се број ситних поседа до 1895. повећао за 14.030 нових поседа.¹⁵

Због великог броја безземљаша и у Бачкој је постојала велика резерва радне снаге, а слаба индустрија није могла да обезбеди запослење у градовима. Резултат пописа становништва из 1890. и 1910. доказује да је повећање броја становништва у градовима био резултат, углавном, само унутрашњег прираштаја. Прираштај са стране можемо забележити само у Сомбору, али и овде у веома малом броју.¹⁶

Не располажемо сигурним подацима о имовинским односима средњег и великог поседа. Велики посед овде несумњиво није играо такву улогу као у неким другим жупанијама.¹⁷

¹¹ Sándor Pál, *A XIX század végi agrárvalóság Magyarországon*, Budapest 1958, 100.

¹² Мирнић, н. елаб., други и трећи прилог, 52—59.

¹³ Колонисти су били насељени у следећим местима: у Чуруту 1874, у Жабљу 1877, у Ђурђеву 1880, у Телечки 1883, у Будисави 1884, у Гајдобри 1885, и у Богојеву 1892. године.

¹⁴ Sándor Pál, н.д., 172.

¹⁵ Borovszky Samu, н.д., 227—228.

¹⁶ Sándor Pál, н.д., 172—173.

¹⁷ Borovszky Samu (н.д.) објавио је податке за каснији период о велепоседницима у Бачкој. Према њему, у то време у жупанији било је укупно 446 великих поседника са више од 500 катастарских јутара земље. То значи да је у рукама велепоседника било више од 10% укупно величине обрадиве површине. У неким другим жупанијама тај однос је био неповољнији, јер су велепоседници држали у рукама чак и 40% од укупно обрадиве површине земље. Узевши у обзир, међутим, да је у Бачкој само прилично мали број велепоседника држао у рукама десети део обрадиве површине, насупрот великом броју безземљаша, већ и та околицост довољно демантује савремене писце о тобожњим повољним имовинским поседничким односима у Бачбодрошкој жупанији.

Економска криза тешко је погодила и пољопривреду Бачке. Највише су страдали произвођачи житарица услед стандардно ниских цена, а више од половине укупних површина било је тих година засејано житарицом. Рачуна се да је жупанија само 1891. због ниских цена имала губитак око 21 милион форинти, а то је износило више него цео приход од ондашње индустрије у Бачкој. Земљорадња је иначе у Бачкој као и у Угарској уопште, била докраја екстензивна. Упоредујући Угарску са неким европским државама, она је, по приносу од земље, била на незавидном десетом месту. Чак је стајала иза неких земаља које ни издалека нису имале такво погодно тло за земљорадњу као Угарска. Излаз из кризе могао се наћи само хитним преласком са екстензивног начина земљорадње на интензивни, коришћењем свих агрокултурних мера у циљу повећања приноса од земље. Међутим, за то је капитал могао да обезбеди само велики и средњи посед, а не и мали и ситни, који је већ био презадужен.¹⁸

У Бачкој је 70-их и 80-их година изградња железничких пруга била доста интензивна. Услед тога, густина железничке мреже била је изнад угарског просека. Највећи подухват почетком 90-их година био је свакако изградња железничке пруге Баја — Сомбор — Нови Сад. Линија је предата саобраћају 14. септембра 1895. Дужина је износила 143 км и у изградњу овог важног саобраћајног чвора уложено је укупно 4,100.000 форинти.¹⁹

Друштвено-политички односи у Бачкој почетком 90-их година

И у периоду о којем говоримо угарске владе које су се смењивале водиле су исту националну политику — политику у духу стремљења мађарских владајућих класа да многонационалну Угарску прикажу као националну државу чинећи све да то и остваре. За убрзану мађаризацију служила је и даље „теорија“ о јединственој мађарској политичкој нацији, која није признавала друге нације на територији Угарске, него их је прогласила „Мађарима са немађарским материнским језиком“.

При покретању националног питања сви званични форуми као и вођи и владиних и опозиционих странака били су увек на истој линији. Чак ни председник владе Шандор Векерле (Wekerle Sándor), који је био познат по свом „либерализму“, није чинио никакве уступке. Његов наследник Деже Банфи (Banfy Dezső) ишао је још даље. По његовом предлогу, у председништву владе формирано је Одељење за послове националности и социјалистичких питања са задатком да сузбије сваки националистички и социјалистички покрет у Угарској.²⁰

У погледу заједничког Конгреса народности (Nemzetiségi kongresszus), који је одржан 10 августа 1895. године, угарске владајуће класе нису промениле свој ранији став и нису показале ни најмање спремности да прихвате неке од тачака резолуције донесене на Конгресу.²¹

У духу придржавања теорије о једној политичкој нацији органи власти будно су пазили да спрече свако организовање на националној основи.

¹⁸ *Bácska* 10. III 1893, 1—3, извештај секретара Привредног удружења бачбодрошке жупаније на годишњој скупштини удружења 1892. године.

¹⁹ Извештај поджупана бачбодрошке жупаније на редовној тромесечној скупштини Муниципалног одбора од 8. XI 1895.

²⁰ Kemény G. Gábor, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez a dualizmus korában, 1862—1900*, Budapest 1956, 327—328.

²¹ Поводом Конгреса народности (Nemzetiségi kongresszus) председник владе Банфи (Banffy) дао је и интервју сараднику листа *Neues Wiener Tagblatt* у коме је најодлучније одбио да одобри макар и најмање уступке у националном питању. Текст његовог интервјуа објавио је и лист *Независне* 48-ашке странке *Előre* у бр. 225 и 1895.

Важно питање почетком 90-их година у друштвеном животу Бачке заузела је и подела општинских јароша (сегрегација), која још није била свугде окончана.

И корумпираност власти у жупанији узела је у то време великог маха. Ово друштвено зло постало је предмет писања чак и грађанске штампе, нарочито опозиционе.²²

Због ниског животног стандарда велика већина становништва у Бачкој, као и у целој Угарској уопште, живела је у веома неповољним здравственим условима. Слабо организована здравствена служба није могла да спречи ширење разних болести које су готово перманентно косиле своје жртве, нарочито из редова сиромашних слојева.

Као последица великог броја умрлих од разних заразних болести у неким временским размацима наталитет је био мањи од морталитета.²³

И просветне прилипе су биле веома неповољне. Број неписмених био је велик.

Успон радничког покрета у Бачкој после Оснивачког конгреса

Стварањем модерне индустрије у Угарској и порастом индустријског пролетаријата створени су објективни услови за формирање једне марксистичке радничке партије, која је основана на Конгресу у Будимпешти, 7. и 8. децембра 1890. године.

После Конгреса долази до формирања и нових самосталних радничких просветних и потпорних друштава у Бачкој. Рад ових друштава се по методу није умногоме разликовао од рада сличних друштава која су формирана раније. Међутим, ново је у раду друштава ипак то што су радници, поред усвајања општег знања, стекли знање и из марксистичке науке путем предавања и дискусије. Нека од ових друштава постају праве вечерње школе за раднике. Убрзо после конгреса у Бачкој се формира просветни кружок суботичке занатлијске омладине (*Szabadkai Ipraos Ifjak művelődési köre*) са изразитом класно-борбеном тенденцијом. Оснивачка скупштина одржана је још 4. јануара 1891. године, односно непун месец дана после Октобарског конгреса Социјалдемократске партије Угарске. На скупштини је изабрано и привремено руководство од 5 чланова. Њихову иницијативу топло су поздравили кружок обућарских калфи Будимпеште и обућарски радници Коложвара и Шарвароша.

Нацрт устава формулисао је циљ новог просветног кружока у следећем: 1) рад на културном уздизању својих чланова; 2) обезбеђење преноћишта занатлијским радницима који допугују у град; 3) оснивање библиотеке и евентуално приређивање пригодних приредаба и забавних вечери. Оснивачка скупштина била је врло масовно повећана и око 120 младих радника одмах се учланило у нову организацију.²⁴

У релативно кратком временском размаку организација је постала значајан фактор у радничком покрету града, и нацрт њеног устава укоро је одобрен. Међутим, католичко момачко друштво од-

²² Општински бележници били су врло често подмићивани и вршили су масовне злоупотребе. Корумпираност у јавном животу постала је предмет жестоких дискусија и на скупштинама Муниципијалног одбора бачбодрошке жупаније. Жупанијске власти, међутим, желеле су да ово акутно питање заташкају и тврдили: „да је званична истрага нашла све у најбољем реду“ — записник са редовне тромесечне скупштине Муниципиалног одбора бачбодрошке жупаније од 14. XI 1890. године.

²³ По извештају поджупана са редовне тромесечне скупштине Муниципиалног одбора бачбодрошке жупаније у првом тромесечју 1891. год. у жупанији (без слободних краљевских градова) родило се 6049 али у исто време умрло 7494 лица.

²⁴ *Szabadság* 6. 1. 1897, 2.

мах је отпочело непријатељска иступања против нове радничке организације чинећи све да јој онемогући рад. Руководилац католичко момачког друштва није презао чак ни од тога да одигра нечасну улогу достављача полиције оптуживши просветни кружок суботичке занатлијске омладине као социјалистички. Међутим, његово настојање је већ на самом почетку остало без резултата. Чак је и један део грађанске штампе стао у одбрану нове радничке организације.²⁵

Ускоро после формирања Социјалдемократске партије Угарске у Новом Саду се оснива радничко певачко друштво „Фросхин“. Пре одобрења нацрта правила друштва Министарство унутрашњих дела тражило је и мишљење великог жупана Новог Сада Нандора Флат (Flatt Nándor). Великом жупану су одмах пале у очи оне тачке нацрта које би омогућиле друштву да развија делатност ван постављених циљева. У свом одговору упућеном министру унутрашњих послова 8. октобра 1889. године констатовоао је да нову организацију желе да формирају исти људи који су и чланови Општег радничког друштва, а који уједно имају и таленат за певање. Изразио је, међутим, мишљење да ово певачко друштво не може да организује разне турнеје и гостовања. Био је против тачке нацрта да у случају престанка рада друштва део имовине припадне радничком друштву. Предложио је за тај случај да имовину наследи неко слично друштво, а преостали део имовине да се стави у депозит код сената слободног краљевског града Новог Сада. Следила је поновна процедура достављања измењеног текста нацрта устава Министарству унутрашњих дела. Тек 30. маја 1891. године нацрт је снабдевен завршном клаузулом Министарства унутрашњих дела и с тиме је друштво уједно и добило службену дозволу за рад.²⁶

Председник друштва постао је Ференц Обремилер (Obermüller Ferenc), који је у исто време био и председник Општег радничког друштва у Новом Саду. Његов опортунизам није спречио да новоформирано певачко друштво „Фросхин“ одмах израсте у класно-свесну организацију, која је поред рада на пољу забаве и разоноде пронашла погодну форму за рад и на класно-свесном уздицању својих чланова. Друштво је од почетка забележило лепе резултате у раду. Везе са Општим радничким друштвом биле су веома присне, што је и логично јер су чланови „Фроскина“ уједно били и чланови Општег радничког друштва. Ускоро је основан и женски хор.

И делатност радничког друштва у Новом Саду такође је ожиwела. Друштва је у то време већ имало 424 члана.²⁷

Већина чланова друштва била је на класно-борбеним позицијама, те су захтевали одлучније кораке у циљу извојевања бољих радних и животних услова за раднике. Међутим, овај процес умногоме је успорио опортунистичко руководство, које се увек оградило од револуционарних иступа страхујући уједно да не дође у сукоб са властима. У време после формирања Социјалдемократске партије Угарске председник друштва био је и Обремилер Ференц, који је био у најприснијим везама са новосадском организацијом владине Слободоумне странке са клерикалним круговима. Његов заменик био је Карољ Зјемјецки (Ziemietzki Károly), учесник и представник новосадских радника на Оснивачком конгресу Социјалдемократске партије.

После Конгреса 8. фебруара 1891. године био је одржан велики раднички збор у Новом Саду. На дневном реду била је само једна тачка: извештај о Конгресу Социјалдемократске партије Угарске, одржаном 7. и 8. децембра 1890. године. Зјемјецки је поднео детаљан извештај и прочитао декларацију донесену на Конгресу, коју је присутно радништво једнодушно прихватило. Међутим, резолуција, до-

²⁵ Szabadság 22. 4. 1891, 1—2.

²⁶ OL, Belügyminiszter (у даљем тексту: ВМ) 1891-VII-VIII-39717 — ИАПКВ, микрофилм 20578, бр. ф. к. 2041—2052.

²⁷ Újvidék 8. II 1891, 6.

нета на општем збору новосадских радника. била је тако састављена да се могло закључити да се руководство Општег радничког друштва одмах на почетку оградило од вођства Социјалдемократске партије и од радикалног пута и решило да настави дотадашњу праксу опортунизма и избегавања сукоба са властима. Мада је у резолуцији наглашено да јавни збор признаје потребу солидарне сарадње са свим радницима и прихвата програм који је на Конгресу донесен, ипак је саветовано да руководство Социјалдемократске партије у свом раду треба да поступа „паметно и умерено“.

Зјемјецки је још на Конгресу испољио умереност о свим питањима о којима је говорио. Зато је и на општем збору новосадских радника добио похвалу од председника друштва Обермилера да је „новосадске раднике представио вешто и обазриво“.²⁸

Већина чланства, међутим, захтевала је смелију и одлучнију борбу. Зато је руководство било присиљено да стави на дневни ред и таква питања која су била од важности за све раднике. После доношења закона о недељном одмору формирана је комисија од чланова друштва са задатком да утврди како послодавци поштују закон.²⁹

Руководство је било, путем партијске штампе из пера радничких дописника из Новог Сада, често критиковано због опортунизма.³⁰

Почела је енергична борба за побољшање радних и хигијенских услова индустријских радника. Послодавци у Новом Саду у неким предузећима у то време извршили су редукуцију месечних зарада радника од 33 на 27 форинти.³¹ Исто тако покренута је акција и за побољшање радних услова у новосадској свилари где је експлоатација радне снаге достигла нечувене размере. У фабрици је било запослено око 350 жена и женске деце. Радно време је трајало од 5 часова ујутро до 8 часова увече. А здравствени и хигијенски услови били су крајње неповољни.³²

Друштво је покренуло акцију и за скраћење радног времена. Прогласа Првог маја 1891. године требало је да се одвија у знаку захтева за скраћењем радног времена. Међутим, због става руководства радничког друштва уместо револуционарног иступа на дан Првог маја одржан је само мајалож на дан прве недеље. Зјемјецки је у свом говору тражио скраћење радног времена, али није заборавио да нагласи да то значи само једну помирљиву изјаву у интересу скраћења радног времена које би било законом регулисано.³³

После Оснивачког конгреса и рад на уздизању чланова био је интензивнији. Само у првој половини 1891. друштво је организовало 14 предавања са дискусијом.³⁴

У оквиру друштва постојала је и благајна за самопомоћ и самоуправљање радника, која је годишње додељивала од 1.000 до 3.000 форинти за помагање својих болесних чланова као и за агитацију. Приходи благајне повећали су се и организовањем пригодних приредба заједно са радничким певачким друштвом „Фросхин“.

Тадашњи догађаји у радничком покрету Угарске су још више уплашили руководство радничког друштва. Ове „немиле догађаје“

²⁸ *Népszava* 20. II 1891, 6.

²⁹ *Népszava* 17. VII 1891, 7.

³⁰ *Népszava* 7. VIII 1891, 7.

³¹ *Népszava* 7. VIII 1891, 7.

³² Експлозиву негодовања је изазвала и посета министра индустрије и трговина Бароша (Baross) у новосадској свилари. Он је после посете изјавио, да је задовољан радом фабрике. Том приликом је у листу *Népszava* било објављено отворено писмо министру Барошу у коме му је постављено питање да ли се слаже са чињеницама да женска деца буду искоришћена до крајњих могућих мера и да се индустрија развија на животима радника Угарске (*Népszava* 2. X 1891, 5).

³³ *Ujvidék* 10. V 1891, 2.

³⁴ *Népszava* 7. VII 1891, 6/7.

тумачело је оно као последицу радикализма и револуционарног иступања у радничком покрету. Стекли су јо више убеђење да је њихов пут „златне средине“ правилнији. То се види и из извештаја Зјемјецког који је поднео 1898. године на прослави 25-тогодишњице друштва: „Колико смо се трудили да у нашем понашању у поступцима и у писању избегнемо преступ против доброг укуса у толикој мери смо успели да вежмо више пријатеља из редова интелигенције и богате класе за нашу ствар. Заједно са њима и мирним путем лакше ћемо постићи наш циљ: да свима радницима осигурамо хлеб, образовање и срећу.“³⁵

За тај период свакако је занимљиво напоменути и формирање радничког друштва у Црвенки. Нацрт статута овог друштва достављен је вишим форумима још почетком 1890. Међутим, Министарство унутрашњих дела имало је низ примедба на нацрт, а Министарство индустрије, трговине и земљорадње је изразило мишљење да се ново друштво формира са потајним задатком да пружа помоћ радницима за случај штрајка. Зато је затражено и мишљење великом жупана бачкободрошке жупаније, али се он о новом друштву изјаснио позитивно и дао на знање својим претпостављенима да досадашњи живот људи који желе да формирају ово друштво даје гаранتيју да ова радничка организација неће водити социјалистичку пропаганду. На основу позитивног мишљења великог жупана измењени текст нацрта добио је потврдну клаузулу видимирања 23. априла 1892. године.

Није позната даља судбина ове радничке организације. У партијском органу „Népszava“ ништа није било писано о формирању овог радничког друштва. Ни на Четвртом конгресу Социјалдемократске партије Угарске (24. и 25. маја 1896. године) у извештају поднетом Конгресу не помиње се формирање овог друштва, мада су била набрајана остала места из Бачке где су постојале радничке организације. То нам даје повода да закључимо да ново друштво није имало везе са руководством Социјалдемократске партије Угарске и да је живот ове организације био краткога века.³⁶

Синдикални покрет

Ново руководство Социјалдемократске партије Угарске је одмах отпочело интензиван рад у циљу формирања снажног синдикалног покрета; тежња му је била да оно у Угарској достигне ниво јаког, борбеног и самосталног покрета. Још у лето 1890. године, у данима ужурбаних припрема, већ су узети у план рада и организационо очвршћење и даљи развитак синдикалног покрета у складу са одлукама Оснивачког конгреса Друге интернационале, на коме је подвучена и важност економске борбе радника.

На Оснивачком конгресу Социјалдемократске партије Угарске донета је резолуција у којој је истакнута важност синдикалног покрета и дате основне смернице за даљи рад. На овом пољу највише се залагао члан партијског руководства Пал Енглеман (Engelmann Pál). Он је за специфичне мађарске услове сматрао најповољнијим примењивање аустријске концепције синдиката, по којој су политичка и економска борба од почетка биле уско повезане.³⁷

Слична је била ситуација и у Угарској. Припадници радничке класе нису имали право гласа. Партија није могла да оформи основне организације у унутрашњости. Агитација и политички рад одвијали су се посредством разних радничких организација за просвећивање

³⁵ ИАПКВ, бр. 20669, 23) извештај Зјемјецког на 25. годишњици оснивања Општег радничког друштва.

³⁶ OL, VM, 1892-VII-8-3189; ИАПКВ, микрофилм, 20585, бр. фк. 34/39.

³⁷ Népszava 14. IX 1890, 1.

и потпору. Међутим, власти нису увек дозвољавале рад таквих организација, које су још могле бити у свако доба и забрањене. Али органи власти ипак нису у толикој мери спречавали формирање стручних организација радника. Ове синдикалне организације које су водиле борбу на економском пољу ускоро су постале најважнији фактори и за интензивну политичку делатност.

После Бриселског конгреса Друге интернационале, у смислу смерница постављених на овом Конгресу, у другој половини 1891. године руководство Социјалдемократске партије оформило је и Веће струковских друштава (*Szakegyesületek tanácsa*). Ово је требало да успостави и изгради што присније везе са синдикалним организацијама у главном граду као и у унутрашњости.

Овим путем кренули су први обућарски радници у Суботици. Они су још у фебруару 1892. године изабрали комисију од 18 чланова са задатком да изврши све потребне припреме за општи збор обућарских радника, који је заказан за 6. март исте године у циљу формирања њихове синдикалне организације.³⁸ Међутим, власти су одмах увиделе да је реч о класно-револуционарној организацији обућарских радника и нису дали одобрење за одржавање збора. Обућарски радници су били чврсто решени да истрају у својој борби. Још у данима прве забране изабрали су свог делегата за Земаљски конгрес обућарских и чизмарских радника. Следећи збор, заказан за 13. март, такође је био забрањен од стране полицијског капетана.³⁹ Обућарски радници могли су да држе свој збор 20. марта, за када су добили одобрење.

Положај обућарских радника у Суботици, као и свугде у Угарској, био је више него тежак. Радно време је износило 14 и 15 часова, а за тај рад имали су недељну зараду од 4 до 5 форинти.⁴⁰ Збор је био веома посећен. Овде је била и званичнооформљена синдикална организација обућарских и чизмарских радника. Изабрано је привремено руководство као и једна привремена организациона комисија.⁴¹

У исто време суботички радници желели су да свој просветни кружок реорганизују тако да одговара задацима у новонасталим условима створеним формирањем Социјалдемократске партије Угарске. Зато је заказан раднички збор за 9. октобар 1892. године са следећим дневним редом: 1) Положај радника; 2) Синдикално организовање; 3) Предлози. Полицијски капетан, међутим, није дао одобрење. У одлуци полицијске капетаније од 29. септембра 1892. године наведено је да се пријава за држање збора не узима у обзир јер дневни ред није довољно јасан. Осим тога, дефиниција о положају радника је широк појам и дискусија о том питању имала би несигуран исход. То би чак изазвало и раздор између радника и калфи.⁴²

Ти поступци изазвали су оправдани револт међу радницима. Партијски орган „*Népszava*“ је више пута писао о ставу власти у Суботици. Зато следећи збор, заказан за 16. октобар, власти нису смеле да забране. На збору (који је имао исти дневни ред као претходни, забрањени збор) било је око 150 присутних. За време збора цела поли-

³⁸ *Népszava* 26. II 1892, 5.

³⁹ У листу *Népszava* поводом тога био објављен чланак где је наведено да је полицијски капетан из Суботице у образложењу о забрани, навео сасвим наивне разлоге. Наиме, он је изјавио да прво жели да види тај статут који ће бити размотрен на збору. Тражио је осим тога да статут претходно буде оверен од Министарства унутрашњих дела (*Népszava* 11. III, 11—12. и 18. III 1892, 6.

⁴⁰ *A czipész* 2. I 1892, 3.

⁴¹ За председника су изабрали Ђулу Киренера (*Kirener Gyula*) и Јаноса Ковач (*Kovács János*), за потпредседника Шандора Агоштона (*Agoston Sándor*) и за заменика Шандора Дешеља (*Desely Sándor*) (*A czipész* 15. IV 1892, 2.)

⁴² *Népszava* 21. X 1892, 5.

ција је била у приправности, а део полиције присуствовао је чак и збору. Али власти нису имале разлога за страховање, збор је про- текао у највећем реду. Донета је резолуција у којој је констатовано да је услед развитка техничких средстава и њиховог примењивања у капиталистичкој производњи ситно занатство осуђено на пропаст. Пролетеризовање ситних занатлија узело је највећег маха, а рад- ничка класа је изложена највећој експлоатацији. Стога, суботички радници, солидарно са осталим радницима, сматрају да треба да оформе своје синдикалне организације. На Конгресу је још прочитана декларација Социјалдемократске партије Угарске и изабрани су делегати за Други конгрес.⁴³

Следећи, још масовнији, збор одржан је 27. новембра 1892. године. На збору је коначно одлучено да ново удружење суботичких радника носи следећи назив: Удружење суботичких радника за образовање, потпору и посредовање рада (A szabadtéri munkások képző-segélyző és munkaközvetítő egylete). Сви говорници су правилно указали на потребу формирања радничког удружења. Лепо су илустро- вани и сви пропусти државе на пољу народног просвећивања. Деца се запошљавају без икакве контроле и зато радници немају услова да стекну ни најосновније образовање. Ново удружење је зато по- звано да помаже радницима и у њиховом културном уздизању.

На овом збору први пут су учествовале у већем броју и жене. Приказана је и тешка судбина женске радне снаге, која је још више искоришћавана него мушка, јер су за исте послове жене добијале мању најамнину. Посебно је указано и на бездушну експлоатацију којој су биле изложене кројачке раднице. Оне су се изјасниле да ће ускоро обуставити рад ако њихови послодавци одбију да скрате радно време.⁴⁴

Значај стручног организовања правилно су схватили и столарски радници у Суботици. На њиховом првом збору изабрана су два делегата за Конгрес столарских радника Угарске.⁴⁵

На следећем збору, одржаном 25. јуна 1893. године, истакнут је значај економске борбе и синдикалног организовања. Рад у редовима столарских радника тешко је напредовао. Они су изгубили прилично времена на придобијању за себе ситних занатлија. Међутим, ови нису желели да се укључе у организацију радника и поред безизлазне ситуације у којој су се налазили, надајући се још увек да ће остати самостални.⁴⁶

Власти у Суботици свесно су спречавале формирање ове органи- зације.⁴⁷ Због терора власти и због равнодушности једног дела сто- ларских радника организација столарских радника још дуго времена није могла да стане на своје ноге.⁴⁸

Важно је још напоменути да су и типографски радници града та- кође кренули на пут синдикалног организовања. Још 1. јануара 1892. године оформили су свој просветни кружок (Művelődési kör), мада та организација на почетку није показала неке видљиве резултате у раду.⁴⁹ Типографски радници у Суботици дали су пуну подршку ру- ководству Савеза графичких радника у покрету за нове тарифе —

⁴³ За делегате на II конгрес Социјалдемократске партије Угарске иза- брани су Ендре Хорњак (Hornyák Endre) и Липот Хирт (Hirth Lipót) (*Népszava* 28. X 1892, 5).

⁴⁴ *Népszava* 9. XII 1892, 6; *Ujvidék* 4. XII 1892, 3.

⁴⁵ *Asztalosok szaklapja* 25. VI 1892, 3.

⁴⁶ Исто, 9. VII 1892, 3.

⁴⁷ У листу *Népszava* (7. X 1892, 5) био је објављен подужни чланак да је у град дошао неки столарски радник по имену Шикет (Süket) из Сеге- дина. Он је одмах почео, да ровари против столарских радника а неке чак и пријавио полицији.

⁴⁸ *Asztalosok szaklapja* 9. VII 1892, 3.

⁴⁹ *Népszava* 7. X 1892, 5.

ценик. Захваљујући њиховом одлучном ставу послодавци у Суботици су прихватили нови ценик.⁵⁰

У међувремену, власти су два пута одбиле да одобре нацрт статута синдикалне организације обућарских и чизмарских радника под изговором да неке тачке треба изменити. Зато је 26. децембра 1892. године на збору обућарских радника донета одлука да се ова организација прикључи Удружењу суботичких радника за образовање, — помагање и посредовање рада, које је било у формирању. Постигнут је споразум да ће обућарски и чизмарски радници уживати сва права и предности које су имали у својој организацији.⁵¹

Ова одлука није била срећна. Власти су, наиме, увек брже одобравале рад стручних него других радничких организација. Ново удружење суботичких радника за самообразовање потпору и посредовање рада још теже је добило одобрење за рад.

Стање синдикалног покрета у Новом Саду

Важност синдикалног организовања правилно су схватили и чланови радничког удружења Новог Сада. То лепо илустријује и чланци који су били објављени у листу „*Népszava*“ из пера радничких дописника. На Конгрес аустројских кројача, одржан 1891. године у Бечу, новосадски радници послали су свог представника, а на Конгресу штампарских радника у Темишвару учествовао је потпредседник радничког друштва Зјемјецки.⁵²

Колико су новосадски радници били свесни важности синдикалног покрета потврђује и други чланак који је објављен у „*Népszavi*“ у коме су се новосадски радници одлучно изјаснили против одлуке млинских радника у Будимпешти.

У вези с овом одлуком раднички дописник из Новог Сада писао је следеће: „Одлука збора будимпештанских млинских радника овде је изазвала револт и гнушење. Скоро је невероватно да људи који су и сами свесни свог бедног положаја пред јавношћу могу да донесу такву срамну одлуку. Ови умни богаљи не знају да и код млинских радника узајамно консултовање у доношењу равноправних одлука може да послужи као полазна база за побољшање положаја. А стручни конгреси су највише позвани да се боре за интересе радника. Не треба да се питамо за језик и веру, ако се ради о побољшању нашег материјалног стања јер само сложено и солидарно можемо да постигнемо жељени циљ.“⁵³

На пољу синдикалног организовања у Новом Саду највише су постигли кројачки радници. Ови су још 1890. године оформили своје стручно удружење. Међутим, власти су годинама одлагале одобрење правила. Тек 1893. године Министарство унутрашњих дела послало је нацрт правила Министарству индустрије, трговине и земљорадње ради давања мишљења о новом удружењу. Ово Министарство тражило је да се у нацрт устава унесе да у случају штрајка учесници не могу добити никакву помоћ од удружења. Још исте године стручно удружење кројачких радника добило је одобрење за рад.⁵⁴

Почетком јуна 1893. године одржан је састанак новосадских кројачких радника, који је био лепо посећен. Сви присутни су позвани да се прикључе покрету. Говорници су указали на стално погоршање положаја кројачких радника. Изабрано је уједно и повремено руководство. Следећи, још масовнији збор одржан је 16. јула исте године у положаја кројачких радника. Изабрано је уједно и повремено руко-

⁵⁰ *Népszava* 11. III 1892, 2. и 24. III 1892, 2.

⁵¹ *A cipész* 1. I 1893, 3.

⁵² *Népszava* 7. VIII 1891, 6—7.

⁵³ *Népszava* 21. VIII 1891, 7.

⁵⁴ OL, BM, 1892 (VII-8-12144; ИАПКВ, микрофилм 20578—2106.

водство. Следећи, још масовнији збор одржан је 16. јула исте године.⁵⁵

Постоје подаци и о синдикалној организацији обућарских и чизмарских радника у Новом Саду. Двадесет трећег јула 1893. године одржан је састанак у циљу формирања синдикалне организације. На овом првом збору учествовало је 13 ситних занатлија и 50 радника. Једнодушно је одлучено да се оформи једна заједничка организација за ситне занатлије и раднике. Међутим, рад са ситним занатлијама и овде је био скопчан са објективним тешкоћама. На оснивачком збору од 30. јула 1893. године ситни мајстори нису ни учествовали. Било је присутно 13 квалификованих и 36 неквалификованих радника. Овом приликом је званично оформљена и подружница. Привремено руководство је бројало укупно 16 чланова.⁵⁶

Међутим, после краткотрајног полета рад је почео да јењава.⁵⁷ Покренуто је и питање формирања синдикалне подружнице металских радника. Неки металски радници из Новог Сада путем централног органа Партије „*Népszava*“ позвали су своје другове на организовање. Том приликом живо су илустровани тешки услови под којима они живе. Њихово радно време је износило 13 и 14 часова дневно, а дневне зараде свега од 70 крајцара до 1 форинте и 30 крајцара.⁵⁸

Уопште узевши, у првом периоду после формирања Социјалдемократске партије Угарске синдикални покрет у Новом Саду није могао да достигне ниво покрета у Суботици. Наиме, вође радничког покрета у Суботици у то време већ су имале доста солидне везе са руководством Социјалдемократске партије и добиле су драгоцену упутства за рад. Један од чланова руководства Партије Арпад Пор (Póór Árpád) у то време је већ живо пратио раднички покрет у Суботици. Он је чак писао и о стању покрета у граду у органу Партије, а сам је припадао радикалној револуционарној групи и био један од најдоследнијих следбеника Пала Енглемана. Суботички радници под његовим утицајем смелије су се супротставили властима, које су на сваки начин покушавале да спрече даљи полет покрета.

Међутим, то није био случај и у Новом Саду. Опортунистички руководиоци радничког друштва и даље су грчевито држали и бранили свој традиционални „средњи пут“. Зато су класно-свесни чланови друштва стално вршили притисак на њих. Они су и преко листа „*Népszava*“ изражавали дубоку забринутост да ће њихов покрет заостати за радничким покретом осталих градова.⁵⁹

Јачање синдикалног покрета нужно је захтевало и потребу окупљања и повезивања изолованих стручних синдикалних друштава у земаљски савез. Међутим, са њиховим формирањем прилично се одувлачило, и то највише због покушаја власти да спрече оформљење земаљског савеза. Дозволу за формирање земаљских струковних савеза прво добијају неки ситни занати, па онда лимари и каменоресци. Остале струке привремено добијају дозволу само за покретање својих централних листова. Тако се поред листова *Thyrograf* (1869) и *A kőfaragó* (1890) убрзо појављују централни листови *A szipész* (1891), *A szabók Szaklapja* (1893) итд.⁶⁰

⁵⁵ *Szabók szaklapja* 15. VIII 1893, 6.

⁵⁶ За председника нове организације изабран је Јожеф Хајош (Hajós József) за потпредседника Јожеф Ференци (Ferenci József), а за бележника Пал Влачек (Vlacssek Pál).

⁵⁷ *A szipész* 15. I 1894, 3.

⁵⁸ *Népszava* 13. X 1893, 5.

⁵⁹ Радници су очекивали од Зјемјецког, који је био учесник на Првом оснивачком конгресу Социјалдемократске партије Угарске, да ће одлучити залагати за ствар радника. Били су зато непријатно изненађени опортунистичким ставом председника Обермилера (Obermüller) и потпредседника Зјемјецког. О томе сведочи и чланак који је био објављен у *Népszavi* (16. VI 1893, 6).

⁶⁰ Мирнић, н. елаб. 31.

Политика руководства Социјалдемократске партије Угарске на развијању синдикалног покрета била је правилна јер је угарски парламент почетком 1891. године изгласао XIV законски члан који је укинуо болесничке благајне под непосредним руковођењем радника. Ове су надаље могле да опстану као организација приватног карактера, али чланови су морали да се упишу и у признате болесничке благајне. Ово оптерећење, наравно, велика већина радника није могла да издржи. По новоме закону, сва радничка удружења која су се бавила помагањем својих чланова требало је да у врло кратком року изврше ревизију својих статута и од сада су била третирана као удружења приватног карактера. Осим тога, органи власти су често спречавали и одуговлачили да одобре њихове статуте. Прво, таква удружења морала су да имају бар 200 чланова. Власти су увек пажљиво испитале да ли ова удружења представљају опасност за окружне болесничке благајне. Нови закон највише је погодио Општу радничко-болесничку и инвалидску касу. Она је могла бити призната као законита само онда ако изврши ревизију статута. Министар унутрашњих дела је још својом наредбом забранио формирање филијала ове касе у унутрашњости.

Место ових благајни закон је прописао формирање окружних и фабричких благајни, као и благајне у оквиру занатлијских корпорација. Чак је било оמוњуено да јаче корпорације формирају болесничке благајне и за њихове калфе.

Закон је ступио на снагу 1. априла 1892. године. Наиме, за годину дана требало је оформити горенаведене законите благајне и извршити ревизију статута болесничких благајни приватног карактера.⁶¹

На територији Бачке, после доношења XIV законског члана, формиране су следеће окружне благајне:

1) Суботичка, која је обухватила слободни краљевски град Суботицу и градове са уређеним сенатом; Сенту и Бају, као и срезове бајски, тополски, сенћански и бачалмашки.

2) Новосадска окружна благајна имала је у свом делокругу: слободни краљевски град Нови Сад и срезове новосадски, тителски, кулски, паланачки и бечејски.

3) Сомборска окружна благајна је обухватала: слободни краљевски град Сомбор, као и срезове ојачки, апатински и сомборски.⁶²

По постојећој документацији, фабричке болесничке благајне у Бачкој су формиране врло споро. За период који обрађујемо постоје подаци да је у Сенти у парном млину Лајоша Марковића и његовог друга оформљена болесничка каса, а њен нацрт је био врло брзо одобрен.⁶³

Међутим, неколико занатских корпорација успело је да за релативно кратко време оформи своје болесничке благајне. То су, на пример, занатлијске корпорације у Оџацима (1892), у Кули (1894), у Апатину (1894), у Србобрану (1894).

Међутим, формиране су болесничке касе општег типа које су такође имале статус приватно-правног карактера. У Сомбору још 1891. године се формира Прво сомборско болесничко и погребно удружење (*A Zombori első betegsegélyző és temetkezési egyesület*).⁶⁴ Исте године у Бачкој Тополи оснива се такође Болесничко-помагајуће удружење (*A Bacstopolyai betegsegélyző egyesület*).⁶⁵ Међутим, после мучног одуговлачења и силних примедба нацрт статута је одобрен тек 1894. године. Исте године поднет је на одобрење и нацрт статута болесничко-

⁶¹ Vincze Edit, *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890—1896*, Budapest, 60.

⁶² OL, VM, 1892-VII-8-80227; ИАПКВ, микрофилм 20855, бр. фк. 281—323.

⁶³ OL, VM, 1894-VII-8-29670; ИАПКВ, микрофилм 20585, бр. фк. 574—576

⁶⁴ *Bácska* 28. IV 1891, 3.

⁶⁵ OL, VM, 1894-VII-8-72922; ИАПКВ, микрофилм 20585, бр. фк. 778—862.

-потпорне благајне у Ади (Addi betegségélyző pénztár).⁶⁶ Још 1891. године одобрен је и статут Општег-болесничког помагајућег и погребног удружења у Апатину (Az apatini általános betegségélyző és temetkezési egyesület).⁶⁷

Већи део и раније постојећих друштава за помагање својих чланова послодавачког карактера реорганизује се у приватно-правне касе за своје бивше чланове. Такве су биле: Болно-помагајућа задруга трговачке омладине у Новом Саду (1894) (Az újvidéki kereskedő ifjúság kórházegylete)⁶⁸, Благајна суботичког келнерског удружења, као приватно удружење (A szabadkai pincér egyesületi betegségelyzo penztara)⁶⁹ Благајна удружења суботичке трговачке омладине за помагање болесника као приватно удружење (A szabadkai kereskedő ifjak társulata magánegyesülete betegségélyző pénztára).⁷⁰ Све су ове болесничке касе биле под непосредним руководством послодаваца.

Међутим, формирање окружних и других благајни предвиђених законским чланом XIV тешко се остваривало. А и радничка примања од ових благајни била су незнатна, процес око исплате веома компликован и изложен најразличитијим малверзацијама.

Доношење новог закона тешко је утицало и на положај већ постојећих радничких удружења.

Руководство општег радничког друштва у Новом Саду још у јуну 1891. године сазвало је збор својих чланова на коме је постављено питање да ли чланови потпорне благајне удружења желе да се упишу у Окружну благајну или пак желе да се благајна радничког друштва реорганизује и да се добије статус приватно-правне касе. Огромна већина чланства изјаснило се за реорганизацију потпорне благајне и изразила је неповерење према Окружној болесничкој благајни. Руководство, међутим, ни овога пута није било на висини својих задатака. На ванредној скупштини друштва, одржаној 12. јула 1892. године, прочитана је резолуција која је затим прихваћена већином гласова. По њој Опште радничко друштво се изјаснило против формирања самосталне благајне са образложењем да ова не би била у стању да конкурише Окружној благајни. Руководство је уједно добило овлашћење да предузме мере у циљу уписа у Окружну болесничку благајну. Том приликом је донета и одлука да се чланарина смањи за 5 крајцара недељно, а ову суму од сада требало је искористити само за просвећивање радника.⁷¹

Ова одлука била је велика грешка. Пошто је вођство наметнуло своју вољу вољи велике већине чланства, поверење радника у Друштво било је озбиљно поколебано. Преовладало је мишљење да су дани Општег радничког друштва избројани. До краја 1892. године преко 200 чланова није уплатило своје чланарине. Зато је та година за друштво била завршена са губитком од 1.000 форинти.⁷²

Због тешке ситуације највише су страдали, наравно, болесни чланови. Друштво је оставило давање помоћи болесницима. Међутим, са оформљењем Окружне болесничке благајне се све више одуговлачило. Тек 1. октобра 1894. новосадска Окружна благајна је почела да ради. Међутим, те благајне никад нису испуниле наде које су владајуће класе полагале у њих.

⁶⁶ OL, VM, 1895-VII-8-46723; ИАПКВ, микрофилм 20585, бр. фк. 1026—1027.

⁶⁷ *Bácska* 18. VIII 1891, 3.

⁶⁸ OL, VM, 1894-VII-8-79922; ИАПКВ, микрофилм 20585, бр. фк. 680—700.

⁶⁹ OL, VM, 1894-VII-8-4044; ИАПКВ, микрофилм 20585, бр. фк. 345—347.

⁷⁰ OL, FK, 1872/1896—69596; ИАПКВ, микрофилм 20587, бр. фк. 716—719.

⁷¹ ИАПКВ, бр. 20609, 23, споменути извештај Зјемјецког на 25-тој годишњици Општег радничког друштва.

⁷² Исто, 25.

Други конгрес Социјалдемократске партије Угарске и учешће делегата из Бачке на њему

Борбу су отпочели у пролеће 1892. године опортунисти из Касе против руководства Партије.

Суштину спора свакако треба тражити у различитом гледању класно-борбених снага окупљених око Енгелмана и опортуниста око Касе на генералну линију развитка Партије и у основним питањима руковођења класним покретом против капиталистичке експлоатације. Из ове борбе опортунисти су изашли као привремени победници и Енгелман и његови најближи сарадници били су искључени из Партије. Избори делегата за Други конгрес Партије били су одржани у жеку међусобних борби и узајамних оптуживања.

Конгрес је био одржан од 6. до 8. јануара 1893. године. На дневном реду налазиле су се, осим извештаја руководства, и посебне тачке од општег значаја: захтев социјалдемократа, радно време, прослава Првог маја и партијска штампа. Посебно је расправљано и о даљој организационој структури у Партији, као и о сукобу у партијском руководству.⁷³ На Конгресу су Бачку представљали Андре Хорњак

Липот Хирт је упознао делегате с тешким најамним односима у Суботици. Други делегат Суботице, Хорњак изложио је да штампа може да послужи као мерило степена културе једног краја. У Суботици, међутим, излази шест листова, али су они сасвим безвредни. Говорио је још о непријатељској делатности католичког момачког друштва против радничког покрета, заузео се за енергичнију агитацију и тражио да радници збију своје редове око заставе на којој је исписано: „Пролетери свих земаља уједините се.“⁷⁴

Приликом расправљања о тешким међусобним борбама партијско руководство се послужило и провидним методама. Већина је одбила захтев Енгелмана да његово питање размотри пленум Партије. Уместо тога, изабрана је комисија у коју је ушао и делегат Хорњак из Суботице. И поред тога што је радикална група имала велики број присталица у Суботици, Хорњак је заузео исти став као и остали чланови комисије. Резолуцију комисије на мађарском језику прочитао је Хорњак, а на немачком језику делегат из Загреба. Резолуција је имала следећу садржину: „Узевши у обзир да је комисија деветорице састављена од делегата из унутрашњости стекла убеђење да клевете које шире Енгелман и његови другови немају никакве стварне основе, а пошто је циљ њихове активности тај да онемогуће неколико наших ваљаних и марљивих другова и, на крају, с обзиром да се Синдикално веће услед њихових роварења распало, Конгрес Партије одлучује:

- 1) Изражава се пуно поверење садашњем партијском руководству;
- 2) Из партијске организације се искључују Пал Енгелман, Ференц Кител (Kittel Ferenc), Јанош Гион (Gion János), док своје оптужбе не докажу или пак не демантују;
- 3) Конгрес изражава пуно поверење према друговима Штуцлајну (Stutzlein), Проклу итд.⁷⁵

Други конгрес није успео да превазиђе расцеп у Партији. Сукоби и борбе су се после Конгреса распламсали с још већом жестином.

Стање радничког покрета у Бачкој после Другог конгреса

Унутрашње борбе унутар Партије успориле су формирање нових удружења, јер је свака група желела да стекне подршку у редовима

⁷³ *A Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, Budapest (у даљем тексту: ММВД) 1954, II 148—161. (Hornyák Endre) и Липот Хирт (Hirth Lipót).

⁷⁴ Исто, 152.

⁷⁵ Исто, 160—1.

радништва, а у исто време та борба коју су проузроковали опортунистички елементи покрета успорила је развитак већ постојећих удружења и лишила их јединственог руковођења.

Радикална опозиција око листа *A Munkás* обавила је опсежан пропагандни рад у унутрашњости, нарочито у јужној Мађарској. Овде је најјача њихова база била партијска организација у Темишвару, која је већ 11. јуна 1893. сазвала јужномађарску партијску конференцију, на коју је, осим делегата из Темишвара, било још три делегата из Будимпеште, 4 из Арада, 2 из Лугоша, а 2 из Великог Бечкерека. На конференцији је била оформљена јужномађарска агитациона област са седиштем у Темишвару, која је обухватила банатске жупаније Тамишску, Торонталну и Крашо-Северинску. Конференција се изјаснила за радикалну партијску опозицију.

Званично партијско руководство покушало је да савлада опозицију. Али снаге радикалне опозиције нису ослабиле, а понор између две групе још више се продубио.

Опозиција је тежила да подршком већине радника издејствује сазивање новог конгреса ради смењивања опортунистичког партијског руководства. Опозиција је покушала да за своју ствар стекне и подршку међународног радничког покрета. Још на јужномађарској партијској конференцији одлучено је да пошаљу своје представнике на Циришки конгрес Друге интернационале.

Партијско руководство је одбило молбу јужномађарске агитационе области за сазивање новог конгреса. Зато је одбор решио да сам сазове свој конгрес. Тај конгрес, и поред свих покушаја партијског руководства да га онемогући, одржан је 6. и 7. децембра 1893. године у Араду. На њему су учествовали делегати из Будимпеште, Арада, Сегедина, Вршца, Лугоша, Дебрецина, Бечкерека, Карансебеша, Коложвара и Новог Сада.⁷⁶

Руководиоци радничког друштва у Новом Саду од почетка су испојили негативан став према Енгелмановој радикалној групи. Зато су преко листа *A Munkás* били оштро критиковани. Они нису могли да демантују истинитост ових оштрих критика, те су прибегли нечасним личним вређањима на рачун личности Енгелман Пала.⁷⁷ Међутим, радници из Новог Сада све више су упознавали своје руководиоце. Раднички дописници су чак и преко штампе позивали раднике да се чувају Зјемјецког.⁷⁸

После Арадског конгреса представник новосадских радника на Конгресу Матијас Хабербус (*Mathias Haberbus*) одржао је успели раднички збор, са око 100 присутних. Збор је једнодушно прихватио одлуке Арадског конгреса. Неки од присутних радника живо су илустровали бездушно израбљивање радника, а нарочито женске радне снаге. Констатовано је да се све више користи јефтина женска радна снага, јер она често ради и за 35—45 крајцара дневно. На збору је изабрана још једна комисија која је требало да изврши припреме за револуционарну прославу 1. маја. Изабрано је још и привремено руководство од 9 чланова са задатком да оформи месну организацију нове, Социјалдемократске радничке партије.⁷⁹

Из овога се види да је Партија која је оформљена у Араду имала велики број присталица у Новом Саду. Међутим, месна организација нове Партије ипак није оформљена.⁸⁰

⁷⁶ *A Munka Öre* 22. IV 1893, чланак под насловом: „Позив друговима из Јужне Мађарске“.

⁷⁷ *Arbeiter Presse* 29. V 1893, 4.

⁷⁸ *Volksstimme* 29. X 1894, 4.

⁷⁹ *Volkswille* 16. III 1894, 2.

⁸⁰ Радикална опозиција није имала намеру да оформи нову странку јер је себе сматрала за истинског представника мађарске социјалдемократије, а Арадски конгрес је требало у ствари да буде други конгрес Соци-

Званична Социјалдемократска партија на почетку је заузела веома оштар и често непринципијелан став у односу на Арадски конгрес.⁸¹ Но ускоро су почели преговори између две радничке партије. На интервенцију Друге интернационале, још исте године од 13. до 15. маја 1894. године одржан је и Трећи конгрес (уједињења) на којем је дошло до привременог јединства. У ново руководство ушао је исти број људи из обе партије. Уједињење је остварено под условима које је поднела Социјалдемократска радничка партија Угарске. Једино су морали да жртвују личност Енгелмана. Посредством Интернационале на чело Партије долази Силберберг Игнац, штампарски радник, један од најспособнијих агитатора свога времена.⁸² Тада је, међутим, опортунистичка група око Касе, која је увек страховала од смелијег револуционарног иступа, отпочела систематску клеветничку кампању и против Силберберга. И мада је Силберберг лично био беспрекоран и поштен, у овом тешком периоду опште хајке против њега показао се слабим. Као и Енгелман, и он се прихватио уредништва у једном грађанском листу и престао да ради у радничком покрету.

Раднички покрет у Бачкој између Другог и Четвртог конгреса (између јануара 1893. и маја 1896. године)

а) Покушај формирања нових радничких удружења.

У периоду расцепа у Социјалдемократској партији Угарске у радничком покрету у Бачкој осећа се стагнација. То илуструје и чињеница да у том временском размаку у листу *Népszava* није био објављен ниједан чланак о стању радничког покрета у Бачкој. Тек после Трећег конгреса заказан је велики народни збор суботичких радника. Први збор требало је да се одржи 17. јуна 1894. године. Вође радника у граду учиниле су све да тај збор успе. На црвеним плакатима излепљеним свугде по граду могао се прочитати текст следеће садржине:

„Позор радници! Суботичке раднике уопште, занатлијске и польске и сиромашне занатлије позивамо на јавни збор који ћемо држати у „Хунгарију“. У вашем интересу треба да се што многобројније искупите, јер сте ви сами позвани да сами помогнете себи, а од другог не чекајте ништа. Раднице, помози себи и Бог ће ти помоћи. Дневни ред је: 1) Положај радника; 2) Захтеви радника; 3) Саветовање о образовању једног радничког круга.“

Власти, међутим, нису дозволиле одржавање збора. А ни следећег, заказаног за 24. јун 1894. године.⁸³

На овим зборовима требало је да учествује и Арпад Пор. Органи власти у Суботици покушали су да спрече развитак радничког покрета у Суботици. Од радничких дописника дознајемо да суботички радници ни следеће, 1895. године нису успели да оформе своју организацију због отпора власти. Постигли су само толико да је установљена једна комисија од десет чланова са задатком да ради на даљем ширењу социјалдемократије у граду.⁸⁴

Лепе резултате постиже у то време и синдикална организација штампарских радника у Новом Саду, која је до тада радила као сек-

јалдемократске партије Угарске. Због све већег партијског опортунизма опозиција је била међутим, принуђена да формира нову партију. (MMVD, II, 220).

⁸¹ *Népszava* 12. I 1894, 2—3. Под насловом „Арадска комедија“ о арадском конгресу писао је сасвим искривљено.

⁸² Мирнић, н. елаб. 34.

⁸³ *Суботичке новине* 24. VI 1894, 3.

⁸⁴ *Népszava* 22. III 1895, 4.

ција Савеза штампарских и словослагачких радника Угарске у Темишварском округу. До средине 1894. године ова организација је само животарила и готово није давала никаквог знака живота. Цела организација је бројала свега 6 чланова. Председник и благајник био је Карољ Земецки. Међутим, у то време Савез штампарских и словослагачких радника Угарске израстао је већ у јаку и компактну организацију која је подржала класно-револуционарну струју око Пала Енголмана. Под позитивним утицајем централног руководства, и новосадска секција је оживела. Али Земецки је опет покушао да спречи смелији и револуционарнији рад. Штампарски радници, међутим, нису подлегли његовом утицају. Он је био смењен са свога положаја и изабрано је ново руководство од 3 члана, које је прионуло раду са великом жаром. Резултати су били одмах уочљиви. Од 40 типографских радника, колико је у то време радило у Новом Саду, у нову организацију укључило се 25 њих. Формиран је и певачки хор, као и секција за лично образовање. Земецки је покушао да путем штампе компромитује новог председника Карлија (Carly). Међутим, чланови организације солидарно су изјавили да имају поверење у новог председника.⁸⁵

Врло је вредна пажње и судбина радничког круга новосадске занатлијске омладине. Наиме, градоначелник слободног краљевског града Новог Сада је још 9. августа 1894. године доставио Министарству унутрашњих дела нацрт устава радничког круга занатлијске омладине на одобрење. Виши органи, међутим, заузели су од почетка негативан став. У целој организацији видели су опасан покушај организовања на националној основи, јер је иницијатива поникла од српске занатлијске омладине. Виши форуми нису ни крили своју бојазност да би нова организација временом могла да прерасте у нову омладинску организацију сличну оној каква је постојала за време Милетићеве ере.⁸⁶ Нацрт устава никад није ни био одобрен. Наиме, угарски министар унутрашњих дела 19. маја 1895. године обавестио је Савет слободног краљевског града Новог Сада да нацрт устава радничког круга није снабдевен потврдом клаузулом видимирања и да му се рад не дозвољава.⁸⁷

У образложењу је наведено да у граду има и неколико радничких организација и још неколико таквих организација где нижи слојеви народа могу да се учлане.

Још није било речи о стању радничког покрета у Сомбору. Већ из до сада изложеног може се закључити да је после формирања Социјалдемократске партије Угарске раднички покрет почео да се развија углавном у већим градовима. То је и логично, јер је услед индустријског развитка овде и било највише радника. То се односи и на Суботицу и на Нови Сад. Међутим, о развиту радничког покрета у Сомбору у том периоду још немамо података. У првим годинама после оснивања Социјалдемократске партије у Сомбору нису формиране ни синдикалне организације или пак друге организације за лично образовање и међусобно помагање. То доказује и одговор градског сената на тражење угарског министра трговине да пошаље извештај о броју удружења занатлијске омладине као и о другим радничким удружењима и круговима без обзира да ли их третирају као самосталне организације или их пак воде у оквирима других удружења или индустријских објеката. У одговору на тај допис, који је послат 13. априла 1895. године, констатује се да на територији слободног краљевског града Сомбора за сада не постоје никаква рад-

⁸⁵ *Typographia* 8. VI 1894, 1.

⁸⁶ OL, VM, 1895-VII-8-30628; ИАПКВ, микрофилм 20585, бр. фк. 984—992.

⁸⁷ OL, VM, 1895-VII-8-30628; ИАПКВ, микрофилм 20585, бр. фк. 993—995.

ничка удружења за образовање или самопомоћ, а ни занатлијска омладина нема своје организације.⁸⁸

Сомборски радници били су учлањени у Окружну болесничку благајну. Виши органи власти нису одобрили ревизију устава и раније постојећег првог Сомборског болесничког и погребног удружења (A Zombori első betegsegélyző és temetkezési egyesület) у том смислу што у ово удружење послодавачког карактера могу да се учлане и занатлијске калфе и ученици, као и друго помоћно особље. У образложењу стоји да би учлањивање помоћног особља у ову организацију довело у питање и егзистенцију Окружне болесничке благајне.⁸⁹ Касније, 15. септембра 1895. године, оформљена је филијала Инвалидског и пензијског удружења радника Мађарске (Magyarországi munkások rokkant — és nyugdíj — egyesületének helybeli fiókegyesülete) која је од почетка бројала око 60 чланова.⁹⁰ По неким другим подацима, на овом радничком збору било је присутно око 80 радника који су се одмах учланили у новоформирану филијалу. Плаћањем недељног доприноса од 12 крајцара после десет година редовног доприноса чланови ове нове организације могли су, у случају болести, добити недељну помоћ од 4—5 форинти.⁹¹ Ово удружење је формирано на иницијативу Мађарске националне демократске странке⁹²

У то време социјализам је почео да се шири и у Потисју. У Старом Бечеју Удружење занатлијске омладине давало је глас о себи. Исто тако у овом потиском градићу социјализам је имао велики број присталица и међу сиромашним занатлијама због њиховог тешког положаја.

Почео је покрет и међу радницима у Сенти. То доказује и покушај формирања једног удружења под именом: Радничка потпорна задруга (Munkassegélyző Szövetkezet). За месечне уплате од 5—10 крајцара индустријским и пољопривредним радницима желели су да обезбеде помоћ у случају неспособности за рад. Осим једног новинског чланка, нема никаквих других података о даљој судбини овог подухвата сенћанских радника. По свој прилици, они нису успели да реализују свој план, али већ и саме чињенице да су преузели такав подухват лепо илуструје да су увидели да сами треба да поправе свој положај.⁹⁴

б) Штрајкови у Бачкој до 1896. године

У периоду 1891—1896. године Угарску је захватио талас штрајкова. Ови штрајкови по неким местима били су добро организовани, дуготрајни и на крају крунисани успехом. Радници су углавном обустављали рад да би извојевали боље најамнине и краће радно време. Радници у Бачкој изразили су своју солидарност са радницима из других крајева. Столарски радници Суботице, на пример, послали су новчану помоћ столарским радницима из Великог Бечкерека, који су водили успешан штрајк у првим данима маја 1893. године.⁹⁵

⁸⁸ Историјски архив Сомбор (ИАСо), Фонд градског сената; ИАПКВ, бр. 20623 (препис).

⁸⁹ ИАСо, Фонд градског сената; ИАПКВ бр. 20623, (препис).

⁹⁰ ИАСо, Градски сенат, ИАПКВ, бр. 20623, (препис); Препис записника о формирању Сомборске филијале споменутог удружења.

⁹¹ *Bácska* 17. IX 1895, 2.

⁹² Мађарска национална демократска радничка странка у Бачкој имала је утицаја једино у Сомбору.

⁹³ *Ujvidék* 10. X 1895, 3.

⁹⁴ *Ujvidék* 15. IV 1894, 3.

⁹⁵ *Népszava* 1. VII 1892, 6.

У том раздобљу било је неколико штрајкова и у Бачкој. Већ крајем децембра 1891. године штрајковали су у Суботици штампарски радници у свим штампаријама. Грађанска штампа писала је о овом штрајку са великим негодовањем.⁹⁶

Штрајковало се чак и у државним надлештвима. Тридесет првог јануара 1894. године обуставили су посао сви писари Среског суда у Сенти да би протестовали против својих бедних дневних зарада од 60 крајцара.⁹⁷

У јануару 1895. године избио је штрајк међу металским радницима који су радили на устави код ушћа Франсовог канала (Велики бачки канал) у Старом Бечеју. Међу тим радницима већ дуже времена осећао се утицај социјалдемократске пропаганде. Штрајк је организовао металски радник Деленска (Delenszka). Штрајкачи су тражили веће наднице и краће радно време. (Њихове дотадашње дневне зараде износиле су једну форинту и 50 крајцара). Они су постигли делимичан успех.⁹⁸

Ускоро су иступили и овде запослени физички радници. Они су били присиљени да обуставе рад, јер су по једном кубном метру ископане земље добијали мизерну накнаду од 25 крајцара.⁹⁹

Најмасовнији је био штрајкачки покрет грађевинских радника у Сомбору. Он није донео неке нарочите резултате, али је значајан по томе што сведочи о класном буђењу сомборских радника. Око 90 грађевинских радника обуставило је рад још 5. маја 1895. године. Штрајкачи су тражили повећање своје дневне зараде од једне форинте и 20 крајцара на две форинте и краће радно време у трајању од 6 часова ујутру до 6 часова увече. Радници су били веома солидарни и успели су да разбију сваки покушај штрајкбрехерства. Послодавци су одбили њихове захтеве. Зато је делегација од 40 чланова посетила полицијског капетана града и тражила његову интервенцију. Међутим, ова мисија радника остала је безуспешна. Једна још масовнија делегација посетила је и градоначелника. Међутим, ни овај корак штрајкача није донео никакве резултате.¹⁰⁰

Још раније, за Први мај, следили су примеру грађевинских радника и надничари запослени на комуналним радовима у Сомбору. И они су обуставили посао тражећи исто: краће радно време и боље награде за свој рад.¹⁰¹ Четрнаестог априла 1896. године срески начелник кулског среза послао је извештај поджупану бачбодрошке жупаније да су у Новом Врбасу радници који су били запослени у парном млину и пилани Хубер Лајоша и сина обуставили рад. По службеном извештају, штрајк је избио услед интензивне социјалистичке пропаганде из Србобрана и Бечеја. Штрајкачи су захтевали да најамнине буду веће од 1 форинте и радно време у временском трајању од 6 часова ујутро до 6 часова увече. По свој прилици, овај штрајк делимично је имао и политичко обележје, јер су радници у месту били огорчени што власти дотле нису дозволиле формирање радничког удружења. То се види и из извештаја среског начелника поджупана којим га извештава да је штрајкачима обећао да се неће противити сазивању једног народног збора ако се поново прихвате посла. Штрајк је био завршен са успехом. Наднице су биле повишене у просеку за 10 крајцара, а радно време је скраћено за 2 часа.¹⁰²

⁹⁶ Szabadság 29. XII 1891, 2.

⁹⁷ Népszava 9. II 1894, 6.

⁹⁸ Zombor és vidéke 2. X 1895, бр. 105.

⁹⁹ Bácska 22. XI 1895, 3; Ujvidék 27. X 1895, 3.

¹⁰⁰ Bácska 28. V 1895, 1—2.

¹⁰¹ Bácska 7. V 1895, 4.

¹⁰² Историјски архив АП Војводине (у даљем тексту: ААПВ), фонд поджупана, 76 res (1896 и 90 res) 1896.

ц) Прослава Првог маја

Традиција борбене прославе Првог маја напуштањем радног места добила је у радничком покрету Угарске посебно место и значај. Први мај је увек деловао мобилизаторски. После успешне прославе Првог маја 1890. године, Министарство унутрашњих дела издало је следеће године уочи Првог маја строго наређење надлежним органима да се на дан радничког празника не дозвољавају никакви раднички зборови ни манифестације. И грађанска штампа у Бачкој уочи Првог маја 1891. године дала је велики публицитет овом питању. Изразила је у исто време и нескривену радост због одлуке Мађарске националне демократске радничке странке¹⁰³, која се изјаснила против прославе Првог маја. Грађанска штампа је то тумачила тако да су мађарски радници убрзо схватили опасност интернационалног организовања за разлику од прошле, 1890. године, када је интернационални занос и међу мађарским радницима био толико јак да „опомене здравог разума нису могле да дођу до изражаја“.¹⁰⁴

Због забране, Први мај 1891. године прослављен је у Бачкој само у Новом Саду и Суботици.

У Суботици, на дан празника, већ у раним јутарњим часовима окупила се велика маса у граду. Са заставама, уз пратњу музике, поворка је кренула у градску шуму. У првим редовима неки су носили траспаренте са три велике осмице које су симболично представљале захтеве радника: „осмочасовно радно време, осам часова одмора и 8 часова разоноде“. Радници су цео дан провели у празничном расположењу. Полиција је била у пуној приправности, из дворштва хотела „Пешт“ послате су коњаничке полицијске патроле у свим правцима. Међутим, због трезвог држања радника полиција није могла да нађе разлог за интервенцију.¹⁰⁵ Први мај је прослављен и у Новом Саду. И овога пута руководство Општег радничког друштва понело се опортунистички. На општи захтев радника цела прослава је требало да се одвија у знаку захтева за краћи радни дан. Али прослава није одржана Првог маја него наредне недеље, то јест 3. маја. И уместо револуционарног иступања, председник друштва Зјемједски одржао је само помирљив говор тражећи краћи радни дан за раднике.¹⁰⁶

Следеће, 1892. године суботички радници због забране нису могли да организују свој збор како је било унапред планирано. Власти нису дозволиле чак ни физкултурно такмичење радника које је било у плану. Међутим, радници су се и поред забране и лошег времена у великој маси окупили у градској шуми, где је био организован пригодан програм са неколико песама и рецитација.¹⁰⁷

Те године дали су прослави Првог маја револуционарно обележје и чланови Удружења занатлијске омладине у Ст. Бечеју. Поводом тога и грађански лист *Obecse és vidéke* није могао да сакрије своје негодовање, и због револуционарног иступања занатлијске омладине у Бечеју објавио је подужи чланак о међународном празнику радника и о томе писао сасвим погрешно.¹⁰⁸

За следећу, 1893. годину имамо податке о прослави Првог маја само за Нови Сад. Чак и овде је прослава протекла веома скромно.

¹⁰³ Мађарска национална демократска радничка странка била је формирана још 1891. са задатком да спречи ширење социјализма међу мађарским радницима и да негује „осећање патриотизма“. Владајуће класе полагале су велике наде у ову странку, али су се превариле у својим очекивањима. Странка никада није имала озбиљни утицај на раднике. То су већ ускоро констатовали и органи власти.

¹⁰⁴ *Ujvidék* 19. VI 1891, 1, чланак „Мађарска и Први мај“.

¹⁰⁵ *Szabadság* 3. V 1891, 1.

¹⁰⁶ *Ujvidék* 10. V 1891, 2.

¹⁰⁷ *Népszava* 13. V 1893, 2.

¹⁰⁸ *Obecse és vidéke* 19. V 1892, 1—2.

Уочи Првог маја одржан је раднички збор. После „Марсељезе“ потпредседник друштва Зјемјецки одржао је предавање о циљу и значају празника. Било је још говора и о важности личног образовања радника.¹⁰⁹

Године 1894. прослава међународног празника радника у Суботици имала је много успеха. Активност међу радницима још пре празника била је веома жива. Вође радника делиле су чак и првомајске летке с позивом на учешће у прослави. Сви покушаји полиције да спречи ове припреме остали су безуспешни. Уочи Првог маја поднета је молба полицијској капетанији за одобрење одржавања општег народног збора. Међутим, молба је била одбијена са мотивацијом да људи који су поднели молбу не пружају гаранцију да ће мир и ред бити сачувани. Међутим, и поред строге забране, на дан радничког празника, већ у јутарњим часовима окупила се велика маса у граду. Полиција је била у пуној приправности и одмах је интервенисала и растерала збор. Главни организатори збора, радници Лајчик (Lajcsik), Маршић (Marsity) и Керекеш (Kerekes), били су одмах ухапшени на лицу места. Међутим, они су пред представницима буржоаске полиције у градској кући једнодушно изјавили да ће се и даље борити за победу својих идеала.

Полиција је извршила чак и претрес у становима ухапшених радника. По писању штампе, на основу истраге утврђено је да су социјалисти из Суботице били у блиској вези са социјалдемократима из Будимпеште и Бекесјуле (Békesgyula). Осим тога, штампа је обавестила јавно мњење да су радници вршили опсежне припреме и за жетелачки штрајк.¹¹⁰

У Новом Саду, исте године, радници присталице Енгелманове радикалне групе посебно су славили празник рада. У мањим групама кретали су се ка Петроварадину. Било их је укупно око 150. Власти су им забраниле да држе свечане говоре. Прослава је ипак трајала до дубоко у ноћ. Полиција је одмах прозрела да су овде окупљени радници кренули новим револуционарним путем: зато је цело време трајања прославе била у сталној приправности.¹¹¹

Најодлучнија и најреволуционарнија прослава Првог маја одвијала се такође у Суботици следеће, 1895. године. Још пре празника радничке вође у граду извршиле су веома опсежне организационе припреме. Успели су да прикупе око 350 потписа за општу петицију која је била упућена представницима власти. У петицији су суботички радници тражили побољшање свог економског положаја. Они су још и пре празника покушали неколико пута да одрже свој збор, али полиција је увек интервенисала. Уочи празника представници радника упутили су посебну молбу властима, тражећи одобрење за првомајски збор. Власт је, наравно, опет негативно одговорила указавши на строгу наредбу Министарства унутрашњих дела о забрани сваког збора и манифестација за Први мај. Међутим, на дан празника, већ у раним јутарњим часовима, огромна маса окупила се на одређеном месту. Полиција је одмах интервенисала. Тада су радници у малим групама кренули у градску шуму. Тамо су подељени многобројни леци, као: „За Први мај“ (Május Elsejére) и „Радничка реч“ (Munkás szózat). Изасланици Социјалдемократске партије из Будимпеште нису могли да одрже своје говоре јер се полиција и овде умешала. Маса се окупила поново на сточној пијаци, где су им се придружиле нове групе, тако да се њихов број попео на око 800. Градска полиција се, међутим, одмах и овде појавила у пуном саставу, тако

¹⁰⁹ *Ujvidék* 7. V 1893, 2.

¹¹⁰ *Népszava* 14. V 1894 бр. 26. — Овај грађански лист је излазио у Суботици и стално је писао против радничког покрета. Овај лист не треба мешати са истоименим листом који је био орган Социјалдемократске партије Угарске.

¹¹¹ *Volksstimme* 11. V 1894, 2.

да је збор и био онемогућен. Вођа радника Јожеф Маргит (Margit József) био је ухапшен на лицу места и одведен у градску кућу. Али радници су били чврсто решени да ослободе свога друга. На позив радника Иштвана Немет (Nemeth Istvan) и Санислав Алач (Alács Szaniszló) велика маса кренула је у центар града. Сви су били одлучни и спремни да, ако треба, крену и на јуриш против градске куће и силом ослободе свога вођу. Под притиском, полиција је Јожефа Маргит пустила на слободу, али се маса ни тада није разишла него се поново окупила на сточној пијаци. Том приликом је радник Маргит Јожеф одржао ватрени говор. Тада је полиција поново дошла на лице места и по други пут ухапсила Маргита и растурила збор, али га овог пута није смела да одведе у градску кућу, него га је држала под полицијском присмотром у његовом стану. Истога дана после подне ухапшена су још 3 радника која су хтела да посету Маргита у његовом стану, када су кренули да организују даље манифестације суботичких радника.¹¹²

Прослава Првог маја 1896. године одвијала се у скромним размерама. Власти нису дозвољавале скупове у затвореним просторијама. Имамо података, на пример, да су се у бечејском срезу и неким местима радници окупљали у затвореним просторијама, али је полиција свугде растурила ове скупове. За сада немамо података како је текла прослава у слободним краљевским градовима (Новом Саду, Сомбору, Суботици). Савремена штампа за ту годину веома је оскудна. У документима градских магистрата ништа се не помиње о првомајској прослави.¹¹³

Почетак аграрног покрета у Бачкој

У годинама после Нагодбе положај сељаштва постаје све тежи. Систем световних и црквених латифундија убрзао је пораст аграрног пролетаријата. Већ смо говорили о порасту аграрног пролетаријата у периоду дуготрајне аграрне кризе која је трајала од 90-их година па све до краја stoleћа. Најнепосреднији извор зла лежао је у незапослености која је стално расла поред осталих узрока и због увођења пољопривредних машина. Осамдесетих година постојала је још извесна могућност одлива сувишног дела аграрног становништва на кубикашке радове, јер су се ужурбано градиле железнице и насипи. Деведесетих година има све мање тих радова, а истовремено се за њих такође почиње да примењује механизација. Борбено руководство Енгелмана, после Оснивачког конгреса, почиње да шаље своје агитаторе и на села.

У Угарској већ 1891. године приликом прославе Првог маја долази до крвавог сукоба између сељака који су истакли црвену заставу на зграду свог друштва и војске у Орошхазу (Orosháza).

Неколико месеци касније то се понавља и у Бекешчаби и Батоњи (Batonya).

То је деловало мобилизаторски и на сељаштво суседне Војводине, а у оквиру тога и на сељаштво Бачке.

Године 1894. општинска представништва Аде и Мола изгласавају по 1.000 форинти помоћи свом аграрном пролетаријату, бојећи се да ће исти због глади приступити радикалним мерама.¹¹⁴

Исто тако поступа и градско представништво жупанијског града Сенте, које додељује 2.000 форинти на име помоћи за незапослене пољопривредне раднике у граду.¹¹⁵

¹¹² *Zombor és vidéke* 12. V 1895, бр. 43; *Népszava* (Суботички грађански лист) 1895, бр. 18.

¹¹³ ААПВ, Поджупан Бачбодрошке жупаније, 1896/101 res.

¹¹⁴ Историјски архив Сенте, Регистратура општине Аде, Записник општине Ада из 1895, 13.

¹¹⁵ Историјски архив Сенте, Записник градског сената жупанијског града Сенте, 160.

Нарочито снажан одјек имао је у Бачкој крвави сукоб сељака у Ходмезевашархелу (Hodmezővásrhely) (1894. године). После овога догађаја влада наређује опсадно стање на целом Алфелду (Alföld), (углавном обухвата равне пределе у јужној Мађарској).

У овим данима страдања пољопривредних радника у Ходмезевашархелу аграрни пролетаријат Суботице показао је леп пример солидарности. Радници су организовали акцију прикупљања добровољних прилога за своје гладне другове у поменутом граду.¹¹⁶

Неколико дана после ових крвавих догађаја појавиле су се и брошуре у Сенти које су описивале бедно стање пољопривредних радника и бездушност послодаваца. Интервенција полиције остала је безуспешна.¹¹⁷

Пољопривредни радници у Бачкој често су покушавали да се масовним петицијама обрате органима власти да им дају у закуп земљу под повољнијим условима. У Новом Саду, на пример, још 16. септембра 1891. године формирано је и Удружење за колонизацију (Telepítésj egylet). Иницијатива је поникла од пољопривредних радника Јаноша Зимањи (Zimányi János) и других. Они су тражили да се колонистима да могућност да под повољним условима купе део земље државног ерара код Пригревице или код Сенте. Преко Градског сената они су чак послали и нацрт правила удружења Министарству унутрашњих дела. Међутим, та корисна иницијатива новосадских пољопривредних радника била је безуспешна. Виши форуми одлучно су одбили да дају сагласност за формирање овог удружења изражавајући бојазан да би његово постојање само подстакло неостварљиве жеље за земљом код сиромашних слојева. Осим тога, и право избора колониста Министарство је задржало за себе.¹¹⁸

И пољопривредни радници на пустарама Томпа, Радановац и Хајду такође су желели да узму у закуп земље из фонда државног ерара. Прву молбу Градском сенату упутили су још 1891. године. Касније, 1895. године, поново су се обратили Градском сенату. Почели су да скупљају и новац за закуп. Пољопривредни радници желели су да оснују посебно насеље са око 950 породица. Међутим, власти у Суботици видиле су у целом покрету опасно ширење аграрног социјализма, и зато су тај покрет угушиле силом и ухапсиле оне који су организовали целу акцију.¹¹⁹

И у Бечеју је било покрета за добијање земље. Овде су беземљашки прикупили 92 потписа и тражили од општинског представништва да им на отплату да земљу по парцелама од једног ланца.¹²⁰

Ускоро су, међутим, пољопривредни радници увидели да власти нису спремне да испуне ни њихове најминималније захтеве. Зато су постали из дана у дан све борбенији. Средином јуна 1894. године социјализам је већ имао велики број присталица и међу аграрним пролетаријатом Турије. Они су заказали ванредни збор за 13. јун. Међутим, општинска полиција је одмах интервенисала и ухапсила њиховог вођу Попов Лазу. Сутрадан велика маса се окупила испред општинске зграде, захтевавши од власти да Попова пуне на слободу. Радници су чак и физички напали општинског бележника и

¹¹⁶ *Népszava* 5. IV 1895, 4.

¹¹⁷ *Bácska* 7. V 1895, бр. 38.

¹¹⁸ OL, VM, 1892-VII-8-12144; ИАПКВ, микрофилм, 20578, бр. фк. 2068—2078.

¹¹⁹ По писању грађанске штампе, пољопривредни радници хтели су да оснују узорно насеље, са свим потребним објектима (стамбене зграде, општинску кућу, школу, забавиште итд.) (*Szabadkai Közlöny* 17. III и 19. V 1895, 4.

¹²⁰ И овом приликом грађанска штампа је заузела негативан став против овога подухвата пољопривредних радника. У листу *Obecse és vidéke* (28. III 1896) био је објављен чланак „Социјализам у општинском представништву“ где је замерио оним члановима који су дали подршку овој иницијативи пољопривредних радника.

бирова. Жандари из Србобрана су одмах били упућени у Турију као појачања. Само њиховом интервенцијом власти су успеле да угуше покрет радника и ухапсе 7 земљорадника.¹²¹

Крајем исте године пољопривредни радници захтевали су енергично од градоначелника да изради правилник о радним односима за 1895. годину.¹²²

Почетком 1895. године услед слабе жетве пољопривредно радништво Бачке доспело је у посебно тежак положај. У Ади су незапослени пољопривредни радници захтевали од власти хлеб и запослење. Општинско представништво, да би избегло немиле догађаје, донело је одлуку да се из општинског магацина подели жито у вредности од 10.000 форинти онима који су угрожени.¹²³

Међутим, додељено је само 1.000 форинти.¹²⁴

Слична је ситуација била и у осталим местима. У Кули, земљорадници су, на иницијативу свог организатора Ганцлик Пала, саставили петицију коју је потписало око 150 радника и послали је директно министру унутрашњих дела Мору Парцелу (Percczel Mór). Кулски пољопривредни радници захтевали су хитне мере за побољшање свог положаја изражавајући да ће, у супротном, силом прибавити себи средства за живот.¹²⁵

Тај смели корак кулских радника изазвао је низ дописивања службеничких органа. Министар унутрашњих дела вратио је петицију великом жупану бачкоброшке жупаније, а овај пак послао је оружницу свим среским начелницима и упознао их са садржином петиције и уједно им наредио да будно прате расположење пољопривредних радника, и у случају потребе — да предузму све да се спречи ширење аграрног социјализма. Срески начелник кулског среза, по наредби великог жупана, требало, је још да изврши и детаљну истрагу. Међутим, ускоро је обуставио започету истрагу, јер су радници отишли на разне сезонске радове, али је наговестио да ће истрагу наставити на јесен, по завршетку пољопривредних радова.¹²⁶

Почетком идуће године срески начелник је, међутим, предложио жупанијским органима да целу истрагу окончају јер је социјалистички покрет у општини почео да јењава, и то највише стога што су сви незапослени радници нашли запослење на изградњи пруге Паланка — Мали Иђош — Фекетић.¹²⁷

Социјализам је ухватио већ чврсте корене и међу пољопривредним радницима у Потисју. У пролеће 1895. године, у Мартоношу, међу пољопривредним радницима растурене су брајне брошуре под насловом: „Једно питање Мађарској нацији“ (Egy kérdés a magyar nemzethez) и „Долазе социјалисти“ (Jönnék a szocialisták). Ове брошуре издало је руководство Социјалдемократске партије Угарске.¹²⁸

На територији Бачке били су растурили и леци. Примерци летка „Бесправном народу Мађарске“ (Magyarország jogtalan népéhez) су били пронађени у Фекетићу¹²⁹, у Црвенки, у Чантавиру и у другим местима. У Бездану су власти заплениле примерке летка „Јеванђеља

¹²¹ ААПВ, Поджупан бачкоброшке жупаније, 56 res/1894.

¹²² Пољопривредни радници Суботице су упутили писмо градоначелнику у коме су му ставили на знање да у случају ако пропусти да изради тражени правилник о радним односима, онда ће настати време куруца побуне мађарских сељака почетком XVI века, за газде и господаре, радници ће се ујединити и силом ће прибавити за себе храну у борби за живот и смрт (*Szabadkai Közlöny* 15. VII 1895, 5).

¹²³ ААПВ, Поджупан бачкоброшке жупаније, 9 res/1892.

¹²⁴ ААПВ, Поджупан бачкоброшке жупаније, 12 res/1895.

¹²⁵ ААПВ, Поджупан бачкоброшке жупаније, 56 res/1895.

¹²⁶ ААПВ, Поджупан бачкоброшке жупаније, 71 res/1895.

¹²⁷ ААПВ, Поджупан бачкоброшке жупаније, 12 res/1896.

¹²⁸ ААПВ, Поджупан бачкоброшке жупаније, преписи: ИАПКВ, бр.

20619.

¹²⁹ ААПВ, Поджупан бачкоброшке жупаније, 10 res/1895.

социјалдемократије и појам Бога“ (A szocial-demokrácia evangéliuma és az isten fogalma).¹³⁰

Исто тако, на салашима између Суботице и Мартоноша пољопривредни радници су читали летке „Радници и другови“ (Munkások és elvtársak). Исти леци су кружили и међу пољопривредним радницима Мартоноша.¹³¹

Често су били организовани и народни зборови на којима су читани и тумачени леци. Пољопривредни радници на Палићу, на пример, 24. јуна 1895. године заказали су свој збор, коме је присуствовало, око 300 радника. На збору је прочитана брошура „Јеванђеља социјал-демократије...“ Међутим, још за време збора алармирана је суботичка полиција, која је одмах интервенисала и запленила брошуре. Организатори збора кажњени су новчаном казном.¹³²

У кулском срезу растурали су леци „Шта жели народ“ (Mit kíván a nép) на мађарском и на немачком језику. Ти леци су нарочито ширени у Куцури. Поводом тога пољопривредни радници заказали су збор у једној кафани; међутим, због ометања од стране локалних власти сазвани збор није могао бити одржан.¹³³

Социјализам је почео да се шири и у оним деловима Бачке у којима су радници дотле били пасивни. У пролеће 1895. године срески начелник сомборског среза послао је извештај вишим органима да су идеје социјализма наишле на погодно тло и међу пољопривредним радницима у Бездану, и да њих организују кубикаш Јанош Ваџи (Váci János).¹³⁴

И пољопривредни радници у Суботици били су веома огорчени. Градски сенат, да би избегао непожељне догађаје, одобрио је извесну суму за јавне радове. Незапослени радници, који су овде били ангажовани, добили су бедне дневнице у висини од 50 крајцара, што није било довољно ни за најминималнију животну егзистенцију. Зато се 15. маја 1895. године под вођством пољопривредног радника Гергеља Миланковића окупило око 150—200 радника испред градске куће. Били су наоружани ашовима и мотикама. Тражили су да им се надница повиси од 50 крајцара на 1 форинту.¹³⁵

Полиција је одмах интервенисала и растурила масу. Међутим, гладни пољопривредни радници окупили су се следећег дана у још већем броју испред градске куће. Било их је око 300. Били су такође наоружани и поновили су свој јучерашњи захтев за повећањем наднице. Решени су били да крену и у јуриш на градску кућу ако њихов захтев не буде прихваћен. Али градска полиција је растурила демонстранте и ухапсила Гергеља Миланковића и још неке раднике. Миланковић је ускоро у затвору извршио самоубиство.¹³⁶

Сличан масовни покрет извели су и радници у Бачком Петровом Селу. Оставши без посла и без хране око 150 пољопривредних радника окупило се испред општинске зграде под вођством православног свештеника Панте Поповић. Они су били толико огорчени да су одмах извршили јуриш на општинску зграду тражећи хлеб и запослење. Још пре тога послата је и петиција са потписима великом жупану бачкоброшке жупаније. У својој петицији радници су тражили хитне

¹³⁰ ААПВ, Поджупан бачкоброшке жупаније, 67 res/1895.

¹³¹ ААПВ, Поджупан бачкоброшке жупаније, 59 res/1895.

¹³² *Zombor és vidéke* 18. IV 1895, бр. 33.

¹³³ ААПВ, Поджупан бачкоброшке жупаније, 180 res/1895.

¹³⁴ ААПВ, Поджупан бачкоброшке жупаније, 63 res/1895.

¹³⁵ *Bácska* 21. V 1895, 3; *Ujvidék* 19. V 1895, бр. 20; *Zombor és vidéke* 19. V 1895, 3; *Népszava* (Суботица) 1895, бр. 17.

¹³⁶ *Bácska* 21. V 1895, 3; *Ujvidék* 19. V 1895, 3; *Zombor és vidéke* 19. V 1895, 3; *Népszava* (Суботица) 22. IV 1895, бр. 17.

мере за побољшање свог бедног положаја. Тек после ових догађаја власти су покренуле истрагу да утврде узроке покрета пољопривредних радника.¹³⁷

Формирање нових радничких организација у Бачкој

После Трећег конгреса Социјалдемократске партије када је унутрашња борба у самој Партији привремено престала, отпочела је нова интензивна пропагандна делатност и у унутрашњости. Истовремено је јачао и терор органа власти. Партија је послала на агитациони пут своје најбоље људе. Један од најбољих агитатора и члан партијског руководства Јанош Гион, кренуо је на кружно-агитационо путовање. Пошто је покрет у Новом Саду у то време почео привремено да јењава, новосадски радници позвали су друга Гиона да посети и њихов град. Највише радника који су стајали на класно-борбеним позицијама било је у струковном удружењу кројачких радника. Гион је заказао са њима ужи састанак за 21. јун 1894. године. На овом састанку било је 25 кројачких радника. Састанак је требало да се одржи у једној кафани, али градска полиција је одмах интервенисала. Велики капетан Гал појавио се на лицу места са целом четом полиције. Полицајци су растерали збор и Гиона одвели у полицију. Нису му дозволили да одржи збор ни следећег дана под изговором да му је дозвола за боравак у Новом Саду истекла.¹³⁸

Он је после тога ухапшен у Великом Бечкерек у и окован враћен у Будимпешту.¹³⁹

Социјалдемократска партија почела је свеобухватну земаљску акцију у циљу извојевања општег права гласа. Зато је издала брошуру под насловом „Бесправном народу Мађарске“. Партија је покушала да организује и плебисцит. Међутим, владајуће класе захтевале су примењивање ванредних мера против социјалистичке пропаганде. У јануару 1895. године владу Шандора Векерлеа заменила је влада Дежеа Банфија. Нова влада је одмах почела да спроводи политику „чврсте руке“. Већ 25. јануара 1895. године министар унутрашњих дела издао је строго упутство жупанијским органима да систематски контролишу делатност радничких удружења и да спрече растурање летака социјалистичке садржине. У исто време влада је наредила покретање судског процеса против социјалиста у Ходмезевашархељу. Руководство Социјалдемократске партије издао је један летак под насловом: „Једно питање мађарској нацији“ у коме се протестовало против класног суђења. Из претходног смо видели да су ови леци у великом броју растурани и у Бачкој.

Партија је желела да појача свој утицај и у унутрашњости. Зато је израђено детаљно упутство под насловом: Правилник за организациони рад Социјалдемократске партије Угарске у унутрашњости.

По Правилнику, у свим градовима и општинама по струкама требало је изабрати радничке поверенике који су заједно сачињавали руководство месне организације. У Правилнику је посебно било предвиђено да се у оним местима у којима живе и индустријски и пољо-

¹³⁷ Грађанска штампа је покушала да умањи значај овог покрета пољопривредних радника. Тако нпр. по штампи истрага средског начелника бечејског среза утврдила је да о стварној беди у општини није се могло говорити, јер је међу онима који су јуришали на општинску кућу било и таквих који су имали обезбеђену храну и за две године. То је био међутим само покушај заташкавања овог немилог догађаја. Органи власти никако нису хтели да признају да на овом подручју где „тече мед и млеко“ има доста људи који гладују. О овом догађају писали су *Bácska* (12. III 1895, 2) и *Obecse és vidéke* (10. IV 1895, 2).

¹³⁸ *Volksstimme* 10. IX 1894, 4.

¹³⁹ OL, 447 res/1894, извештај полицијског капетана Вел. Бечкерек полицијском капетану Будимпештанске полиције.

привредни радници треба да формирају заједничке партијске организације. Препоручено је, даље, да у свим градовима и општинама формирају првенствено синдикалне струковне организације, а где то услед малог броја индустријских радника није могуће, да се приступи формирању просветних удружења.¹⁴⁰

Тај организациони рад Социјалдемократске партије у следећем периоду у Бачкој донео је видне резултате. Ова територија је у то време углавном остала претежно аграрног обележја са релативно малим бројем запослених у индустрији. Зато у већини места нису постојали услови за оснивање струковних организација. По местима формирана су углавном просветна удружења која су била заједничка организација и индустријских и пољопривредних радника. Али међу овим организацијама, наравно, преовладао је број пољопривредних радника, јер у неким местима готово није било индустријских радника. Наиме, био је релативно мали број занатлија који су имали и помоћнике.

У периоду до Четвртог конгреса Социјалдемократске партије (24. и 25. маја 1896. године) у целој држави формирано је доста нових радничких удружења, али на овом пољу највише резултата постигнуто је у бачкобродошкој жупанији. Наиме, по извештају партијског руководства који је на Четвртом конгресу прочитао члан руководства Шандор Ради (Rádi Sándor), у периоду између Трећег и Четвртог конгреса на територији Угарске формирано је 14 струковних организација. Међу њима се не помиње ни једно место из Бачке. Међутим, у истом раздобљу на целој територији државе формирано је 25 радничких просветних удружења, а од тога само на територији бачкобродошке жупаније 11, а на територији целе Војводине укупно 15 просветних удружења. У Бачкој су у то време формиране такве организације у следећим местима: у Бечеју, Темерину, Фекетићу, Тополи, Србобрану, Б. Градишту, Чуругу, Ст. Врбасу, Новом Врбасу, Малом Иђошу и Моравици.¹⁴¹

Овај списак чак није ни потпун, јер се формирало радничко удружење још и у Ади, у Сенти и у Бајмоку, али се то десило непосредно пре Конгреса те вероватно извештаји о формирању још нису били стигли у центар. Исти извештај помиње да је социјалистички покрет узео шире размере у следећим местима Бачке: Србобрану, Бачком Градишту, Тополи, Бајши, Темерину, Фекетићу, Моравици и Сенти.¹⁴²

Располажемо подацима о формирању неких радничких удружења.

У пролеће 1896. године социјализам је имао велики број присталица у Старом и Новом Врбасу. На њиховом организовању неуморно је радио Тодор Мирков.¹⁴³

Они су већ једно извесно време без успеха тражили од власти да им дозволе одржавање народног збора у циљу формирања радничког удружења. Неки социјалисти из Врбаса су ускоро кренули чак и на кружно путовање по околним местима, да придобију нове људе за идеје социјализма. На њихово упорно тражење врбаски радници су коначно добили одобрење од власти да одрже свој збор. Тај збор је био заказан за 23. април 1896. Било је око 200 присутних. Један од угледних социјалиста из редова мещтана Јакоб Верер (Wehrer) одржао је подужи говор присутним радницима и објаснио им поједине тачке правила новог радничког просветног удружења које је на овом збору и коначно било оформљено.¹⁴⁴

Збор радника у Бачкој Тополи одржан је 28. априла 1896. године. По неким подацима, на овом збору требало је оформити заједничко

¹⁴⁰ OL, 602 res/1895 и 1496 res/1896.

¹⁴¹ MMVD II, 148/161.

¹⁴² Исто.

¹⁴³ ААПВ, Поджупан бачкобродошке жупаније, 70 res/1896.

¹⁴⁴ ААПВ, Поджупан бачкобродошке жупаније, 91 res/1896.

радничко просветно удружење за Тополу, Моравицу и Фекетић.¹⁴⁵ Збор је био одржан у млину Јаноша Бењака (Benyák Lajos) са следећим дневним редом: 1. Формирање радничког удружења. 2. Одлуке о условима за пољопривредне радове.

На овом успешном скупу тополских радника и радника из околних места били су присутни и представници земљорадника из Ходмезевашархеља, Орошхазе као и из уредништва листа *Népszava*. Сви говорници су указали на тежак положај аграрног пролетаријата. И на крају збора, који је протекао у најбољем реду, формирано је и радничко просветно удружење.¹⁴⁶

Аграрни пролетаријат Аде окупио се на збор 3. маја 1896. године. Још 17. марта општински бележник известио је среског начелника да му је земљорадник Антал Апро (Apro Antal) пренео жељу својих другова да формирају једно радничко удружење за међусобно помагање и за ширење братства међу радницима.¹⁴⁷ Радници Аде желели су да одрже збор Првог маја, али су због противљења власти свој план успели да реализују тек 3. маја. На веома масовном и успешном збору основано је просветно удружење и изабрано привремено руководство.¹⁴⁸

Збор радника Сенте одржан је 20. маја. Сви говорници су нагласили важност формирања радничког просветног удружења. За израду нацрта статута била је изабрана комисија од 12 чланова.¹⁴⁹

Овде треба уједно истаћи да је социјалистички покрет у граду у то време постигао лепе резултате. У јесен 1896. године у граду је истакнут за социјалистичког кандидата за Угарски парламент члан руководства Социјалдемократске партије Угарске Пфејфер Шандор (Pfeifer Sándor).¹⁵⁰

Располажемо подацима и о буђењу пољопривредних радника у Бајмоку. Двадесет трећег маја 1896. године и они су одржали збор са око 120—130 учесника. Успели су да оформе и Радничко просветно удружење. Сви они који су узели реч на овом збору позвали су раднике да се боре за боље животне услове.¹⁵¹

У овој општини пре збора извршили су успешну агитацију неки социјалдемократи из Моравице, на пример, Шандор Рац (Rac Sándor); под његовим утицајем, и Бајмочани су проучили и социјалистичку литературу.¹⁵²

Ова радничка удружења оформљена су углавном у пролеће 1896. године. Међутим, ове организације често нису успеле да се коначно учврсте. Министар унутрашњих дела ускоро је послао поверљиву окружницу подређеним органима да пажљиво прате рад већ оформљених радничких удружења, као и оних који су у формирању, наредивши им да провере да ли ова радничка удружења раде само у

¹⁴⁵ ААПВ, Поджупан бачкободрошке жупаније, 92 res/1896.

¹⁴⁶ *Szabadka és vidéke* 3. V 1896, 3. — За привременог председника изабран је Јанош Киш Шандор (Kis Sándor János) а за бележника Јанош Бењачек (Benyáček János).

¹⁴⁷ ААПВ, Поджупан бачкободрошке жупаније, 74 res/1896.

¹⁴⁸ О радничком покрету у Ади објављен је опширан чланак у грађанском листу *Ada-Moholi Közlöny* (10. V 1896). Објављен је и списак руководства. За председника су изабрани Јожеф Киш Јанош (Kis János József) и Антал Апро (Apro Antal), за потпредседника Антал Барта (Bartha Antal), за бележника Деметер Хусар (Huszár Demeter) за благајника Михал Иштенеш (Istenes Mihály). За чланове управе изабрани су Шандор Лукач (Lukács Sándor) и Мањаш Киш Ђери (Kis Gyëri Máttyás).

¹⁴⁹ *Zzabadka és vidéke* 3. V 1896, 3.

¹⁵⁰ *Földmivelő* 30. X 1896, 2.

¹⁵¹ ААПВ, Поджупан бачкободрошке жупаније, 102, res/1896.

¹⁵² ААПВ, Поджупан бачкободрошке жупаније, 14 res/1896.

оквирина својих статута или пак имају тајне циљеве, уперене против постојећег државног и друштвеног поретка. Министарство је за такве случајеве тражило од органа власти предузимање енергичних мера. Ова окружница послужила је локалним властима у унутрашњости за разне злоупотребе. И власти бачбодрошке жупаније често нису одобравале рад новоформираних удружења. Поджупан бачбодрошке жупаније, на пример, послао је 6. маја 1896. године, нацрт устава радничког просветног удружења из Србобрана Министарству унутрашњих дела са примедбом да рад удружења ни у ком случају не треба дозволити, јер у овом месту опасне идеје социјализма имају велики број присталица међу најширим круговима радника. Поджупан је даље изразио бојазност да би, ако би нацрт устава био одобрен, социјалисти могли неометано да се окупљају и то би онемогућило контролу власти.¹⁵³

Слично мишљење дао је поджупан и о нацрту устава радничког просветног удружења у Чуругу.¹⁵⁴ Наравно, Министарство унутрашњих дела није одобрило рад ових удружења.¹⁵⁵

У Суботици власти, по старој пракси, нису дозволиле следећи најављени збор у циљу формирања радничког удружења. Формирана је само једна комисија за агитацију од 10 чланова. (24. јануара 1895). Позната су нам имена само 6 чланова ове комисије (Иштван Важонски (Vazsonský István), индустријски радник, Стипан Јуришић, Јосип Симић, Санисло Алач, земљорадници, Иштван Немет и Јожеф Маргит, занатлијски радници. Комисија је требало да изврши све припреме за формирање општег радничког удружења.¹⁵⁶ Међутим, и поред свих покушаја, сва настојања комисије остала су безуспешна због отпора власти. Зато су 4. октобра 1895. године суботички радници поднели жалбу непосредно Министарству унутрашњих дела. У жалби су описали све злоупотребе локалних власти и тежак положај радничке класе. Изразили су и сумњу да њихов друг Гергељ Миланковић, који је био ухпашен после познатог јуриша суботичких пољопривредних радника од 15. маја 1895. године, у затвору није извршио самоубиство, него су га дотукли градски полицајци. Молбу су потписали Пал Козма (Kozma Pál) и Јанош Риго (Rigo János), који су вероватно били чланови комисије за агитацију (четири члана ове комисије нису позната). Међутим, и овај подухват суботичких радника није уродио плодом. На тражење Министарства унутрашњих дела одговор је послао градски сенат Суботице. Сенат се потпуно солидарисао са ранијим одлукама градске полицијске капетаније о забрани радничких зборована. Образложење је јасно илустровало ставове представника органа власти у Суботици. Сенат се, наиме, изјаснио да није пожељно да радници сањају о некаквим радничким удружењима, него треба да се лате својих послова. Одбијена је и оптужба да су пољопривредног радника Гергеља Миланковића убили у затвору градски полицајци. Сенат је тврдио и то да су сви документи у вези с овим били на време достављени Окружном суду у Суботици, где је непобитно утврђено да за његову смрт нико не сноси одговорност. Сенат је ипак толико далеко да је тражио од Министарства да му достави документе како би могао да се покрене кри-

¹⁵³ OL, BM, 1896-VII-8-25990; ИАПКВ, микрофилм, 20585, бр. фк. 1173—1177 и 1183—1185.

¹⁵⁴ OL, BM, 1896-VII-8-48316; ИАПКВ, микрофилм, 20585, бр. фк. 1207—1214.

¹⁵⁵ OL, BM, 1896-VII-8-48316; ИАПКВ, микрофилм, 20585, бр. фк. 1215—1217.

¹⁵⁶ *Husz éves jubileuma a szubotica i földmunkás csoportnak, Szervezett munkás* 14. II 1896, 3.

вични поступак против потписника жалбе због „неосноване клевете“.¹⁵⁷

Министар унутрашњих дела тражио је мишљење и великог жупана Суботице о жалби радника. У своме одговору од 19. јула 1896. године под бр. 326, Велики жупан заузео је исти став као и Градски сенат. Раније одлуке полицијске капетаније и Градског сената оценио је сасвим правилним. Он је чак тврдио да радничке вође као Јанош Риго, Пал Козма, Санисло Алач, Бела Будановић и други „немају скоро никаквог утицаја на суботичко радништво које броји око 5.000 душа“.¹⁵⁸

Цела службена кореспонденција по жалби суботичких радника завршена је одлуком Министарства унутрашњих дела о одбијању жалбе. Ова коначна одлука достављена је великом жупану града Суботице 27. јула 1896. године.¹⁵⁹

Закључак

После формирања Социјалдемократске партије Угарске раднички покрет у Бачкој добио је нов полет. Формирају се нове радничке организације првенствено синдикалне, као и разне друге за самопомоћ и самоуздизање радника. Нарочито је било од великог значаја формирање нових синдикалних организација. Ове нове организације, наиме, у првим годинама после формирања Социјалдемократске партије требало је да послуже и послужиле су као важни центри и полазне базе у даљем развоју модерног класно-борбеног радничког покрета.

Раднички покрет непосредно после формирања Социјалдемократске партије добио је највећи полет у Суботици. И у Новом Саду покрет је почетком 90-их година обележен видним резултатима. Овде је, међутим, осим опортунистичких ставова руководиоца радничког друштва, свакако негативно утицало и то што су радници имали своје организације углавном по националностима. У Сомбору радници у овом периоду још нису имали своје организације; и овде имамо сасвим специфичне услове.

Социјализам је наишао на погодно тло и у редовима аграрног пролетаријата Бачке. Покрет аграрног пролетаријата и по интензитету и по бројности свакако је превазишао покрете индустријских радника. То је и разумљиво јер је Војводина, а у оквиру ње и Бачка, у то време била претежно аграрна област и аграрни пролетаријат био је много масовнији него индустријско и занатлијско радништво. Покрет аграрног пролетаријата у Бачкој почео је са извесним закашњењем у односу на друге крајеве Угарске јер су пољопривредни радници још увек гајили извесне илузије према властима (разне петиције). Осим тога, руководство Социјалдемократске партије Угарске на почетку је веома занемарило агитациони рад међу аграрним пролетаријатом из других народности.

Из изложеног може се констатовати да раднички покрет у Бачкој 90-их година прошлог века ни у чему није заостајао за радничким покретом осталих делова тадашње Угарске.

Шандор МЕСАРОШ

¹⁵⁷ OL, BM, 1896-VII-8-35139; ИАПКВ, микрофилм, 20585, бр. фк. 1186—1191.

¹⁵⁸ OL, BM, 1896-VII-8-35139; ИАПКВ, микрофилм, 20585, бр. фк. 1193—1203.

¹⁵⁹ OL, BM, 1896-VII-8-35139; ИАПКВ, микрофилм, 20585, бр. фк. 1204—1206.

ENTWICKLUNG DER ARBEITERBEWEGUNG IN DER BAČKA VON DER GRÜNDUNG DER SOZIALDEMOKRATISCHEN PARTEI UNGARNS BIS ZUM IV KONGRESS (1890—1896)

Im letzten Dezennium des XIX. Jahrhunderts zerfiel in Österreich-Ungarn, durch die Entstehung des Monopolismus und den Übergang zum Imperialismus, die Interesseneinheit zwischen dem österreichischen Industriekapital und dem ungarischen Grossgrundbesitz. Der Dualismus durchlebte deshalb eine schwere Krise. Durch die Entwicklung der Industrie und den zahlenmässigen Zuwachs des industriellen Proletariats wurden in Ungarn auch die objektiven Bedingungen zur Stärkung der klassenkampflustigen Arbeiterbewegung geschaffen. In dieser Entwicklung aber blieb die Vojvodina, und in deren Rahmen auch die Bačka, hauptsächlich nur ein mittelmässig entwickeltes peripherisches Gebiet und die Rohstoffbasis. Ausser einer unbedeutenden Entwicklung der Industrie in der Bačka, wurde die Landwirtschaft durch eine langdauernde Agrarkrise schwer getroffen; diese Krise trug auch zum Verfall des Kleingrundbesitzes zu, welcher besonders seit der Mitte der achtziger Jahren stark überhandnahm. Wegen der grossen Zahl der Landlosen bestand auch in der Bačka ein grosser Vorrat an Arbeitskraft und die schwache Industrie war nicht imstande die Beschäftigung in den Städten zu sichern.

Durch die Entstehung der modernen Industrie in Ungarn wurden auch die Bedingungen zur Gründung einer marxistischen Arbeiterpartei geschaffen; die Partei wurde in der Tat am 7. und 8. Dezember in Budapest gegründet und die Sozialdemokratische Partei Ungarns genannt.

Nach dem Kongress fand die Bildung der neuen selbständigen Arbeitervereine zur Bildung und Unterstützung auch in der Bačka statt. In Subotica, zum Beispiel, wurde sehr bald der Bildungskreis der Suboticaer Handwerkerjugend (Szabadkai Iparos Ifjak művelődési köre) mit einer ausgesprochenen klassenkampflustigen Tendenz gegründet und in Novi Sad bildeten die Arbeiter den Gesangverein Frohsinn. Die Tätigkeit des Arbeitervereins in Novi Sad lebte auch auf. Der Verein begann einen energischen Kampf u.a. auch um die Verbesserung der Arbeits- und hygienischen Bedingungen der Industriearbeiter. Die neue Leitung der Sozialdemokratischen Partei Ungarns entfaltete sofort eine intensive Tätigkeit auch zum Zweck der Gründung einer mächtigen gewerkschaftlichen Bewegung. Den Weg der Organisation der Gewerkschaften betrafen in der Bačka zuerst die Schuhmacherarbeiter in Subotica, im Februar 1892. Wegen des Widerstandes der lokalen Behörden gelang es aber den Schuhmacherarbeitern nicht, ihre Organisation sofort zu formieren. Die Arbeiter von Subotica wünschten zugleich ihren Bildungskreis zu reorganisieren, welcher später »Der Verein der Suboticaer Arbeiter zur Bildung, Unterstützung und Arbeitsvermittlung« (A szabadkai munkások-képzősegélyző és munkaközvetítő egylete) genannt wurde.

Die Tischler- und Buchdruckerarbeiter in der Stadt bildeten auch ihre Gewerkschaften.

Die grössten Erfolge im Gebiet der gewerkschaftlichen Organisation wurden in Novi Sad von den Schneiderarbeitern erreicht. Sie bildeten bereits im Jahre 1890 ihren Fachverein auf der gewerkschaftlichen Basis, seine Tätigkeit aber wurde erst im Jahre 1893 von den Behörden genehmigt. Weniger erfolgreich aber war die Tätigkeit der Schuster- und Metallarbeiter.

Die Politik der Leitung der Sozialdemokratischen Partei Ungarns hinsichtlich der Entwicklung der gewerkschaftlichen Bewegung war richtig, weil das ungarische Parlament in 1891 den XIV. Gesetzartikel erliess, welcher die Krankenkassen unter der unmittelbaren Leitung der Arbeiter aufhob; sie konnten künftighin nur noch als Organisationen privaten Charakters funktionieren. Statt dieser Kassen schrieb der Gesetz die Gründung der Kreis- und Fabrikassen vor, sowie der Kassen im Rahmen der Handwerkerkörperschaften.

Die weitere Entwicklung der Arbeiterbewegung in Ungarn, sowie in der Bačka, wurde durch die innerlichen Kämpfe in der Leitung der SDPU in vielen Hinsichten beeinträchtigt. Das Wesen dieser Streitigkeiten ist in verschiedener Anschauung über die Generallinie der Entwicklung der Partei der klassenkampflustigen Kräfte, die sich um Engelmann versammelten und der

Oportunisten um die Kasse zu suchen. Die Spaltung in der Partei wurde nicht einmal vom zweiten Kongress, welcher vom 6. bis 8. Januar 1893. stattfand, abgeschafft. Auf diesem Kongress wurden die Anhänger der klassenkampflustigen Richtung mit Engelmann an der Spitze aus der Partei ausgeschlossen. Diese Kräfte aber gaben den Kampf noch nicht verloren. Sie wurden auch vom Südungarischen Agitationsausschuss, welcher zu dieser Zeit in Temesvar gebildet wurde, unterstützt. Die Anhänger Engelmanns, d.h. die klassenkampflustige Opposition, beriefen nachher ihren Kongress ein, welcher am 6. und 7. Dezember 1893. in Arad stattfand und auf welchem die Sozialdemokratische Arbeiterpartei gebildet wurde. Am Kongress nahm auch der Vertreter der Schneiderarbeiter aus Novi Sad, Matthias Haberaus, teil und er setzte sich für die Bildung der Ortsorganisation der neuen Partei in Novi Sad innigst ein. Durch Vermittlung der Zweiten Internationale fand bald auch der dritte (Vereinigungs-) Kongress statt, auf welchem eine provisorische Einigkeit zustandekam.

Nach der Wiederherstellung der Einigkeit auch in der Bačka, lebte die Arbeiterbewegung in Subotica und in Novi Sad auf, während in Sombor der Einfluss der Ungarischen Nationaldemokratischen Arbeiterpartei überhandnahm. Der Sozialismus aber schlug allmählich Wurzel unter den Industrie- und Handwerkerarbeitern auch in übrigen Ortschaften (Bečej, Senta).

In der Periode von 1891 bis 1896, als sich eine Streikwelle über Ungarn verbreitete, kam es auch in der Bačka zu Tarifbewegungen und Streiken. So streikten, z.B. im Jahre 1891, die Buchdruckerarbeiter in Subotica. Die meisten Streiks fanden aber in den Jahren 1895. und 1896. statt (Metallarbeiter in Stari Bečej, Tagelöhner und Bauarbeiter in Sombor und die Arbeiter in der Dampf- und Sägemühle Lajos Hubers in Novi Vrbas). In der Arbeiterbewegung Ungarns nahm bereits zu dieser Zeit das kämpferische Feiern des 1. Mai mit der Arbeitseinstellung eine besondere Stelle ein. Für die Bačka verfügen wir, für die in der vorliegenden Arbeit behandelte Periode, über wertvolle Angaben über die 1. Mai—Feier in Subotica, Novi Sad und Stari Bečej.

Das System der weltlichen und kirchlichen Latifundien beschleunigte den Zuwachs des Agrarproletariats. Auch in der Bačka nahm der Verfall der armen Bauernschaft immer mehr überhand. Seit den neunziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts fanden die Ideen des Sozialismus auch unter den Bauern einen günstigen Boden. Die Landarbeiter aus einzelnen Ortschaften (Novi Sad, Subotica, Bečej) versuchten zu einer Zeit, sich mit Massenpetitionen an die Behörden zu wenden, um die Grundstücke unter günstigen Bedingungen pachtweise zu bekommen, aber ohne Erfolg. Aus diesem Grunde stieg die Kampflust der Landarbeiter von Tag zu Tag. Ende 1894 verlangten die Landarbeiter in Subotica vom Bürgermeister die Ausarbeitung einer Verordnung über die Arbeitsverhältnisse für das Jahr 1895. Anfang des nächsten Jahrs forderten die arbeitslosen Landarbeiter von den Behörden in Ada Brot und Beschäftigung. Die Landarbeiter aus Kula verfassten eine Petition und sandten sie unmittelbar an den Minister der Innerlichen Angelegenheiten und verlangten darin, dringende Massnahmen zur Verbesserung ihrer Lage. Zu dieser Zeit waren bereits unter ihnen verschieden Flugblätter und übrige Druckmaterialien der SDP in grossen Mengen im Umlauf. Es wurden oft auch Volksversammlungen veranstaltet, auf welchen diese Materialien gelesen und ausgelegt wurden.

Im Frühling 1895 (am 15. mai) stürmten die Landarbeiter in Subotica sogar wider das Rathaus und foderten eine Verbesserung ihrer Lebens- und Arbeitsbedingungen. Eine ähnliche Massenbewegung führten auch die Landarbeiter in Bačko Petrovo Selo noch früher (im März dieses Jahres) aus.

Die Landarbeiter der Bačka nahmen bald auch die Gründung ihrer Vereine zur Selbsterhebung und — hilfe vor. Bis zu IV. Kongress der SDP (am 24. und 25. Maj 1896) wurden 11 solcher Arbeitervereine formiert.

Die Behörden aber verweigerten die Genehmigung der Statuten sämtlicher Arbeitervereine. Auch die Beschwerden der Arbeiter an die höchsten Organe blieben vollkommen erfolglos. Als ein Beispiel kann uns das Vorgehen der Landarbeiter aus Subotica dienen.

Die Arbeiterbewegung in der Bačka in den neunziger Jahren blieb weder dem Umfang noch der Intensität nach hinter den Arbeiterbewegungen übriger Teile des damaligen Ungarns zurück.

A MUNKÁSMOZGALOM FEJLŐDÉSE BÁCSKÁBAN A MAGYARORSZÁGI
SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT MEGALKULÁSÁTÓL
IV. KONGRESSZUSÁIG

(1890—1896)

A XIX század utolsó évtizedében Ausztria-Magyarországon a monopóliusz és az imperializmus kialakulásával véget ért az osztrák ipari tőke ée a magyar nagybirtok érdekazonossága. A dualizmus rendszere mély válságba jutott. Az ipar fejlődésével és az ipari proletariátus számának növekedésével Magyarországon egyidőben létrejöttek az objektív feltételek az osztályharcos munkásmozgalom erősödésére is. Ezzel a fejlődéssel azonban Vajdaság és ennek keretében Bácska nem tartott lépést, továbbra is meglehetősen fejletlen, periferikus és nyersanyagforrásként kezelt terület maradt. Az ipar egészen jelentéktelenül fejlődött a mezőgazdaság pedig visszaesett a hosszantartó agrárválság miatt. Ez aztán siettetta a kisbirtokosok tömeges pusztulását, amely különösen a nyolcvanas évektől kezdve nagy méreteket öltött. A földnélküliek jelentős száma miatt Bácskában igen nagy volt a munkaerő-főlőség, s a fejletlen ipar képtelen volt ennek elhelyezkedést biztosítani a városokban.

A modern ipar fejlődésével Magyarországon létrejöttek a feltételek egy marxista munkáspárt megalakítására. Az alakuló kongresszus 1890. december 7-én és 8-án volt Budapesten.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása után Bácskában is, mint mindenfelé az országban, önálló munkásképző és segélyező egyleteket szerveztek. Szabadkán például hamarosan megalakult a Szabadkai Iparos Ifjak Művelődési Köre, amelynek kifejezetten osztályharcos jellege volt. Ujvidéken pedig a Frohsinn nevű munkás dalegylet. A már fennálló Ujvidéki Munkásegylet tevékenysége is igen felélénkült. Ez a szervezet erélyes harcot indított az ipari munkások munka- és egészségügyi feltételeinek megjavításáért.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetősége nagy erővel kezdett hozzá a szakszervezeti mozgalom megteremtéséhez is. Bácskában a szakszervezeti mozgalom is először Szabadkán indult meg: a cipész munkások 1892 februárjában gyűlést tartottak szakszervezetük megalakítása céljából, de a helyi hatóságok ellenállása miatt tervük nem sikerült rögtön. Ugyanebben az időben a szabadkai munkások átszervezték már meglévő munkásképző egyletüket, ez attól fogva »Szabadkai munkások képző-, segélyező- és munkaközvetítő egylet« nevet viselte. Hamarosan megalakították szakszervezetüket a nyomdászok és az asztalosmunkások is.

Ujvidéken a szakszervezeti mozgalom terén legtöbb eredményt a szabómunkások érték el. Ők még 1890-ben megalakították szakegyletüket, bár csak 1893-ban kaptak hatósági engedélyt a szervezeti munkára.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének a szakszervezeti mozgalom erősítésére irányuló tevékenysége mindenképpen helyesnek bizonyult, mert a Magyar Országgyűlés 1891 elején hozott XIV. törvénycikkével kivonta a betegségélyző pénztárakat a munkások ellenőrzése alól. Az új törvény előirányozta kerületi, gyári és iparterületi betegségélyző pénztárak alakítását.

A munkásmozgalom további fejlődését Magyarországon igen megláttatták a szociáldemokrata párt vezetőségében jelentkező éles ellentétek. A belső küzdelmek fő oka az volt, hogy a párt fejlődésének fő irányvonalá tekintetében más álláspontot foglaltak el az osztályharcos erők, amelyek Engelmann köré csoportosultak, és az opportunisták, akik a munkás betegségélyző pénztárt a kezükben tartották. A pártszakadást nem tudta megakadályozni a második pártkongresszus sem, amelyet 1893. január 6-a és 8-a között tartottak meg. Ezen a kongresszuson az osztályharcos irányzat fő képviselőit, Engelmann Pállal az élén, kizárták a pártból. Az osztályharcos erők azonban ezzel nem veszítették el a csatát. Támogatta őket a Dél-Magyarországi Agitációs Bizottság, amely akkoriban alakult meg Temesváron. Engelmann hívei kongresszust hívtak egybe 1894. január 6-ára és 7-ére Aradra, és megalakították a Szociáldemokrata Munkáspártot. Ezen a kongresszuson az Ujvidéki szabómunkások képviselője Matias Habergus is részt vett, ő azután Ujvidéken minden erejével az új párt helyi szervezetének megalakításán fáradozott. A II. Internacionálé közbelépésére azonban 1894. március 13-a és 15-a között

megtartották a párt III. (egyesítő) kongresszusát, s itt sikerült a pártegységet ideiglenesen helyreállítani.

A pártegység létrejötte után a munkásmozgalom Bácskában is új lendületet vett, különösen Szabadkán és Ujvidéken. A szocializmus ebben az időben már fokozatosan terjedt Bácska más városaiban is (Becsén, Zentán). Csak Zomborban sikerült rövid időre a Magyar Nemzeti Demokrata Munkáspártnak felülkerekednie.

1891. és 1896. között, amikor Magyarországot sztrájkhullám öntötte el, Bácskában is voltak sztrájkok és bérmozgalmak. Már 1891-ben sztrájkoltak a nyomdászok Szabadkán. A legtöbb sztrájk azonban 1895-ben, 1896-ban folyt le. (Becsén a fémmunkások, Zomborban a napszámosok és építőmunkások, Uj-Verbászon Huber Lajos gőzmalmának és fűrésztelepének munkásai.)

A magyarországi munkásmozgalom már ebben az időben nagy jelentőségű volt május elsejének munkaszünettel egybekötött harcos megünneplése. Arra az időszakra vonatkozólag, amelyet feldolgozunk, igen értékes adatokat találtunk május elsejének megünnepléséről Szabadkán, Ujvidéken és Becsén.

A világi és egyházi nagybirtokrendszer meggyorsította az agrárproletariátus növekedését. A szegényparaszatok helyzete Bácskában is mind nyomorúságosabbá vált. A múlt század kilencvenes éveitől a szocializmus eszméi közöttük is igen kedvező talajra találtak.

A mezőgazdasági munkások egyes helyeken (Ujvidéken, Szabadkán, Becsén) eleinte még megkíséreltek tömeges petíciókkal a hatóságokhoz fordulni, hogy juttassanak részükre bérleti földeket kedvező feltételekkel, de minden próbálkozásuk sikertelenül végződött. Így aztán napról napra harciasabbakká váltak. 1894 végén a szabadkai mezőgazdasági munkások, erélyesen követelték a polgármestertől, hogy a következő évre készítse el a munkafeltételekre vonatkozó szabályzatot. A következő év elején Adán a munkanélküli mezőgazdasági munkások munkát és kenyeret követeltek a hatóságoktól. Ugyanakkor a kulai mezőgazdasági munkások erélyes hangű petíciót irtak közvetlenül a belügyminisztériumnak gyors intézkedéseket követelve helyzetük megjavítására. Ebben az időszakban a Magyarországi Szociáldemokrata Párt röpiratait és más nyomtatványait is nagy mennyiségben terjesztették Bácskában a mezőgazdasági munkások között. A munkások sok helyen tömeges népgyűléseket is rendeztek a propagandaanyag felolvasására és megmagyarázására.

1895 tavaszán (május 15-én) a szabadkai mezőgazdasági munkások valószínű rohamot intéztek a városháza ellen, követelve élet- és munkafeltételeik megjavítását. Hasonló tömegmozgalmat indítottak az agrárproletárok ugyanez év márciusában Péterrévén is.

Bácskában ebben az időben a munkások hozzáfogtak képző- és segélyzőegyleteik megalakításához is. A IV. kongresszusig (1896. május 25-e és 26-a) tizenegy ilyen munkásegylet alakult meg vagy volt alakulóban. A hatóságok azonban nem sok hajlandóságot mutattak a munkásszervezetek alapszabályainak jóváhagyására. Nem hoztak eredményt a munkások panaszai sem, amelyeket a legmagasabb hatósági szervekhez intéztek. Példának erre a a szabadkai mezőgazdasági munkások esetét említhetjük.

Bácskában a munkásmozgalom a múlt század kilencvenes éveiben sem szervezettség sem pedig tömegesség szempontjából nem maradt el az akkori Magyarország más területeitől.